

Burgerperspectieven

2015 | 2

-
- Positieve economische stemming blijft
 - Vertrouwen in politiek daalt
 - Minder vertrouwen in grote ondernemingen
 - Terrorisme en spanningen tussen religies urgenter dan eind 2012
-

Kwartaalthema:

Opvattingen over de Europese Unie

- Wel steun voor lidmaatschap, maar weinig betrokken
 - Grote groep ziet niets in 'Nexit'; meer steun voor 'Grexit'
 - Verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden groeien
-

Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen

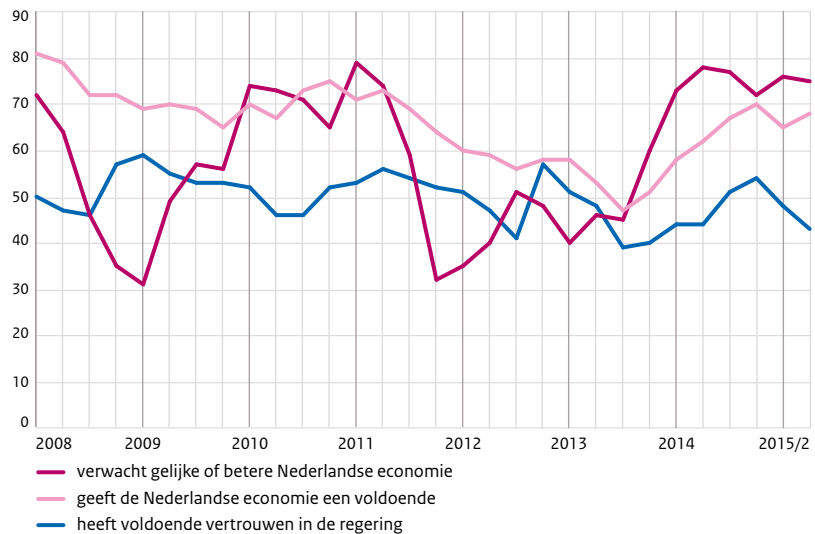
Burgerperspectieven 2015 | 2

Belangrijkste bevindingen tweede kwartaal 2015

Positieve economische stemming houdt stand

Nederlanders blijven ook dit kwartaal positief over de economie en de eigen financiële situatie. 68% geeft de Nederlandse economie een voldoende en 75% verwacht een gelijke of betere Nederlandse economie. Ook over de eigen financiële situatie blijft men positief. 80% geeft die een voldoende en 81% verwacht dat zij minstens gelijk blijft.

→ p. 5

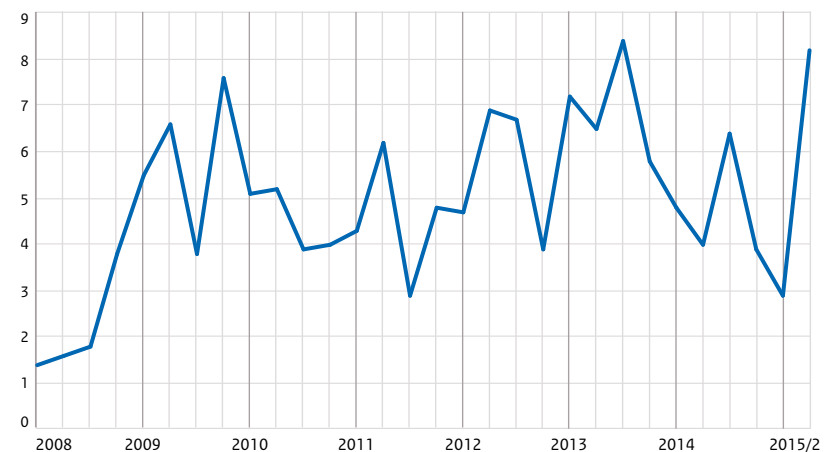

Ergernis over de graaicultuur

Het vertrouwen in grote ondernemingen is gedaald van 63% vorig kwartaal naar 58% nu. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het plan van de ABN AMRO om de topsalarissen te verhogen. De 'graaicultuur' van bonussen en hoge beloningen ergert veel Nederlanders sinds het begin van de crisis in 2008. Dit kwartaal schrijft ongeveer 8% van alle mensen spontaan een woord als 'bonus', 'graaien' of 'zakkenvullen' op als we vragen naar de belangrijkste problemen in Nederland.

→ p. 11

Aandeel dat spontaan ergernis uit over de 'graaicultuur' wanneer wordt gevraagd naar belangrijke maatschappelijke problemen (in procenten)

Vertrouwen in Tweede Kamer en regering daalt

Het vertrouwen in de politiek steeg in 2014 mee met de positievere economische stemming, maar die trend zet in 2015 niet door. Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering is sinds oktober 2014 gedaald van respectievelijk 55% en 54% naar 47% en 43% dit kwartaal. Voor die vertrouwensdaling is niet één oorzaak aan te wijzen; er is eerder algemene onvrede over politici die uit zijn op eigenbelang, niet

weten wat er speelt en de problemen in Nederland (zorg, immigratie) niet of verkeerd aanpakken.

→ p. 7

Zorgen over samenleving, gezondheidszorg, inkomen en immigratie

Als we mensen vragen in hun eigen woorden op te schrijven wat ze belangrijke maatschappelijke problemen vinden, worden de manier waarop we samenleven, de gezond-

heids- en ouderenzorg, inkomen en economie en immigratie/integratie het meest genoemd. Sinds begin 2014 nemen vooral de zorgen over immigratie toe. Men is ongerust over het aantal immigranten, over de manier waarop in Nederland met asielzoekers wordt omgegaan (die krijgen te veel of juist te weinig), over gebrekkige integratie en toenemend extremisme.

→ p. 14

Hogere prioriteit voor tegengaan terrorisme en spanningen tussen religies

Als men uit een lijst met vraagstukken het belangrijkste vraagstuk moet kiezen, komt bestrijding van oorlog en terrorisme op nummer 1. Sinds eind 2012 is de prioriteit die men hieraan toekent sterk gestegen. Ook vermindering van spanningen tussen religies wint aan belang. Belangrijkste nationale prioriteiten zijn meer verdraagzaamheid, goede ouderdagsvoorzieningen, betere gezondheidszorg en minder werkloosheid.

→ p. 13

Top tien maatschappelijke prioriteiten in 2015 (tussen haakjes positie eind 2012)

- 1 minder oorlog en terrorisme in de wereld (7; sterke stijger)
- 2 meer verdraagzaamheid en sociaal gedrag in Nederland (1)
- 3 goede ouderdagsvoorzieningen in Nederland (2)
- 4 betere gezondheidszorg in Nederland (4)
- 5 minder werkloosheid in Nederland (5)
- 6 minder spanningen tussen religies in de wereld (19; sterke stijger)
- 7 minder honger op de wereld (10)
- 8 meer bestrijding van criminaliteit in Nederland (9)
- 9 minder armoede in Nederland (11)
- 10 minder schending van mensenrechten wereldwijd (15)

Meer sociaal en politiek vertrouwen onder vrijwilligers

Nederland heeft vergeleken met andere Europese landen veel vrijwilligers en hun aantal lijkt niet te verminderen. Vrijwilligers hebben meer vertrouwen in andere mensen en in de Tweede Kamer dan niet-vrijwilligers en dat komt niet (alleen) doordat onder vrijwilligers meer hogeropgeleiden, kerkgangers of extraverte persoonlijkheden zijn. Niet-stemmers staan over de hele linie negatiever tegenover de politiek en de samenleving dan stemmers.

→ p. 29

meent geen enkele politieke invloed te hebben

vertrouwen in de Tweede Kamer

voor meer eigen verantwoordelijkheid

optimistisch over Nederland

vertrouwen in de meeste mensen

■ vrijwilligers
■ anderen

Wel steun voor EU-lidmaatschap maar weinig betrokken

De groep die het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie (EU) een goede zaak vindt (42%) is en blijft groter dan de groep die dat niet vindt (26%). De steun voor dit lidmaatschap is sinds de economische crisis afgenomen en nu op een lager niveau dan rond het EU-referendum tien jaar geleden. In vergelijking met andere EU-landen voelen weinig Nederlanders zich verbonden met de EU. 40% is voldoende tevreden met de Europese politiek (60% is dat niet).

→ p. 32

Verskil in opvattingen tussen lager- en hogeropgeleiden over EU groeit

Dit kwartaal zegt 66% van de hogeropgeleiden en 24% van de lageropgeleiden het EU-lidmaatschap een goede zaak te vinden. Sinds 2009 daalt vooral onder lageropgeleiden de steun voor het EU-lidmaatschap sterk, waardoor op dit punt de kloof tussen lager-

en hogeropgeleiden – die er al sinds de jaren zeventig is – toeneemt.

→ p. 48

Geen steun voor 'Nexit', meer voor 'Grexit'

24% denkt dat Nederland beter af is buiten de EU, 43% denkt van niet. Men verwacht vooral economische nadelen van een 'Nexit'.

Bijna de helft (49%) is het eens met stelling dat het beter zou zijn als Griekenland uit de EU zou gaan (15% oneens). Men denkt niet dat het voor Nederland schadelijk is als de Grieken de EU verlaten: het geleende geld komt toch niet terug en zo wordt voorkomen dat er nog meer geld naar Griekenland moet.

→ p. 38

Inhoud

Ten geleide	4
1 Hoe gaat het met Nederland?	5
2 Burgerparticipatie	24
3 De publieke opinie over de Europese Unie	32
Bijlagentabel maatschappelijke prioriteiten	51
Verantwoording	53

Ten geleide

In dit dertigste kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) staat de Nederlandse publieke opinie in het tweede kwartaal van 2015 centraal. In hoofdstuk 1 behandelen we de stemming in Nederland en de ontwikkelingen daarin. We staan stil bij opvattingen over de economie en politiek, kijken naar thema's waarover Nederlanders zich zorgen maken en onderzoeken hun 'begrotingsvoorkeuren'. In hoofdstuk 2 staat niet de publieke opinie centraal, maar kijken we naar burgerparticipatie. Wie participeert in de maatschappij en de politiek of is van plan dat te doen? Verschillen deze participanten en non-participanten in achtergronden, persoonlijkheid of opvattingen? In hoofdstuk 3 staan we uitgebreid stil bij de publieke opinie over de Europese Unie (EU). Hoe denken Nederlanders tien jaar na het referendum over het Europees grondwettelijk verdrag en een half jaar vóór het Nederlandse voorzitterschap over de EU? Welke 'beelden' hebben mensen over de EU en hoe kijken ze naar de toekomst van de Unie?

De enquêtegegevens voor het tweede kwartaal zijn verzameld tussen 30 maart en 13 mei 2015. Op 21 en 23 april zijn groeps gesprekken gehouden in Amsterdam en Nijmegen over de stand van het land en de EU. In de onderzoeksperiode was er sprake van onenigheid tussen coalitiepartners VVD en PvdA over de opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers (de 'bed-bad-broodkwestie') en was er ophef over late uitbetalingen van het persoonsgebonden budget (pgb).

1 Hoe gaat het met Nederland?

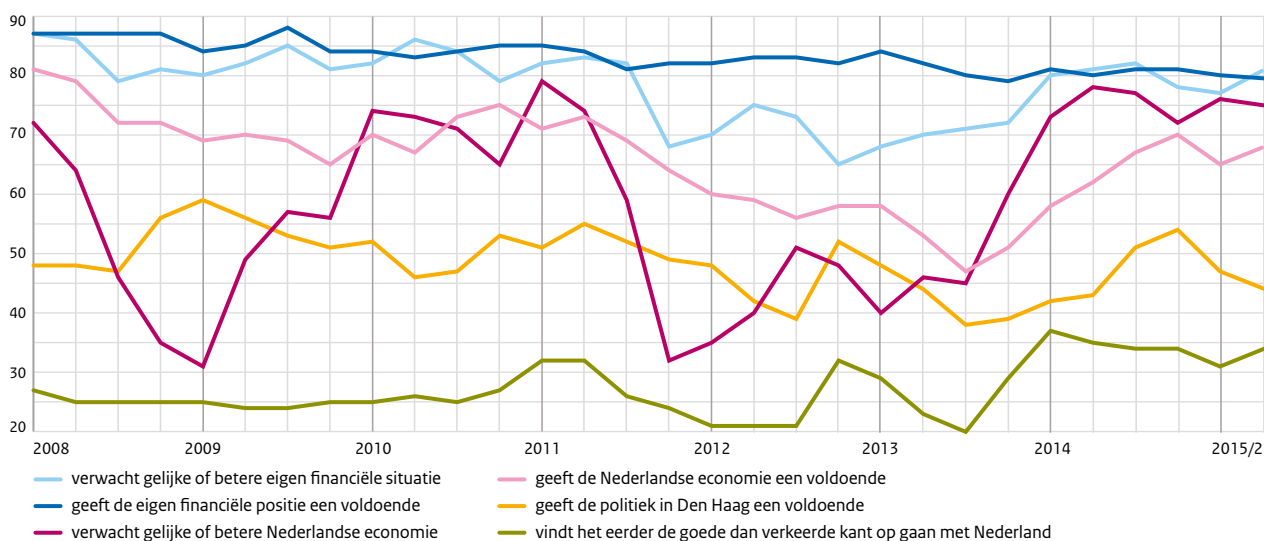
Kernpunten

- De positieve economische stemming blijft: 68% geeft de Nederlandse economie een voldoende en 75% verwacht een gelijke of betere Nederlandse economie.
- Het vertrouwen in de politiek is opnieuw gedaald. 47% heeft voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer (vorig kwartaal 51%), 43% in de regering (was 48%). Ook het vertrouwen in de responsiviteit van de politiek nam af: 46% vindt dat de politiek onvoldoende doet voor mensen zoals zij (was 38%).
- Het vertrouwen in grote ondernemingen daalt dit kwartaal van 63% naar 58%. Dat kan komen door ergernis over salarisverhogingen, zoals bij ABN AMRO. Gevraagd naar belangrijke maatschappelijke problemen noemt bijna een op de tien Nederlanders spontaan 'bonussen', 'zelfverrijking', 'zakkenvullers', 'graaiers'.
- In de top vijf van het nationaal probleembesef staan ook dit kwartaal zorgen over samenleven, gezondheidszorg, economie, immigratie en politiek.
- Moet men kiezen uit een lijst met nationale en internationale vraagstukken, dan krijgt nu bestrijding van oorlog en terrorisme de grootste prioriteit, een sterke stijging ten opzichte van eind 2012.

Positieve economische stemming houdt aan

Sinds begin 2014 is de stemming over de economie positiever dan in 2012 en 2013. Dat blijft ook dit kwartaal zo (figuur 1.1). 68% geeft de Nederlandse economie een voldoende en 75% verwacht stabiliteit of verbetering. Over de eigen financiële situatie is men zelfs nog wat positiever: 80% geeft die een voldoende en 81% verwacht op zijn minst geen verslechtering.

Figuur 1.1 Positieve waarden en verwachtingen^a, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

a De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden. De voldoende scores zijn het percentage scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2015/2

Het percentage dat het al met al de goede kant vindt opgaan met ons land is sinds begin 2014 relatief stabiel: 34% vindt dat Nederland eerder de goede dan de verkeerde kant op gaat. In een open vraag naar de reden wijst men vaak op de verbeterde economische situatie. Men schrijft dat de 'economie aantrekt' en dat het op de huizenmarkt beter gaat:

"Economie is aan het herstellen, goed voor de werkgelegenheid, de huizenmarkt komt weer in beweging." (man, 73 jaar, lageropgeleid)

"De economie lijkt wat aan te trekken." (vrouw, 65 jaar, middelbaar opgeleid)

"De economie trekt aan." (vrouw, 4 jaar, hogeropgeleid)

Sommigen hopen dat met de aantrekkende economie ook andere problemen in onze samenleving afnemen.

"De economie trekt aan en dat vermindert onderhuidse spanningen." (man, 70 jaar, lageropgeleid)

"Ik denk dat werkloosheid het allerergste is wat iemand kan overkomen. Je verliest daardoor je eigenwaarde en dit kan een reden zijn waardoor mensen zich bijvoorbeeld veel agressiever gaan gedragen, onbeschoft zijn tegen medemensen, gaan jatten, stelen, drugs, enzovoort. Dus het verbeteren van de economische situatie is mijns inziens de sleutel tot het oplossen van een hoop narigheid binnen gezinnen en tussen mensen onderling." (vrouw, 54, hogeropgeleid)

Net als in voorgaande kwartalen, merkt niet iedereen dat het beter gaat met de economie. Zo zeggen mensen die het de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland:

"Er wordt beweerd dat we uit de crisis zijn, doch dit is niet te merken.

Het aantal werklozen groeit nog steeds. Er is heel wat minder geld om aankopen te doen." (man, 52 jaar, hogeropgeleid)

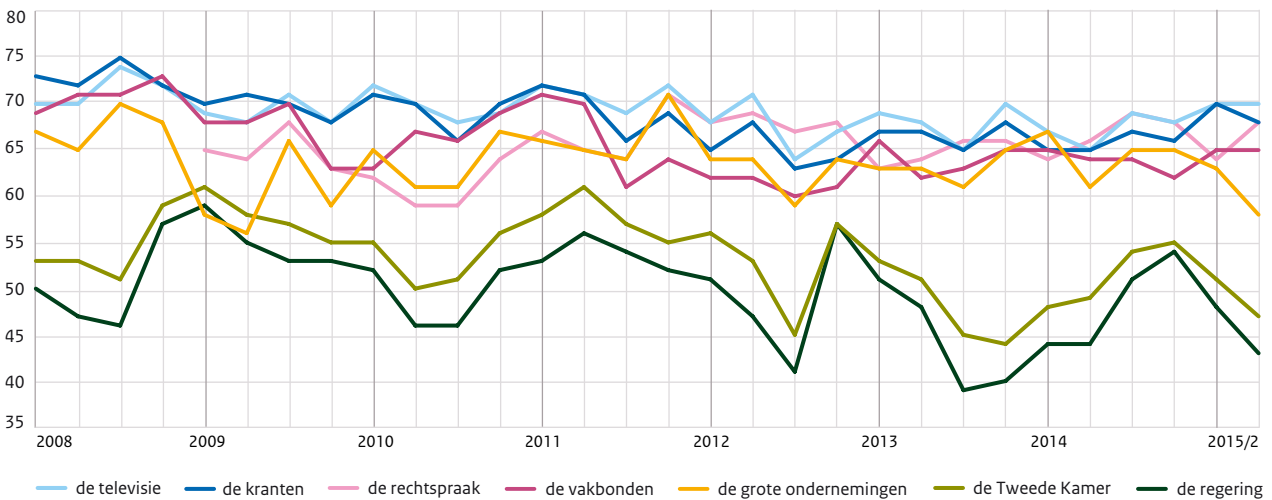
Ook in de groepsgesprekken zegt men zelf weinig te merken van de aantrekkende economie. Zowel hoger- als lageropgeleiden komen met eigen ervaringen van reorganisatie en baanverlies. Ook vindt men de hoge werkloosheid een teken dat het vermeende herstel tegenvalt:

A: "Ik merk niet dat de economie aantrekt. Ik hoor alleen maar om mij heen dat mensen hun baan kwijtraken." (Amsterdam, groep lageropgeleiden)

B: "De werkloosheid wordt alleen maar erger. Het lijkt niet zo, omdat vrijwilligers als werkenden geregistreerd worden, maar ik word als vrijwilliger niet betaald."

Hoewel het aandeel optimisten nog steeds groter is dan in de periode 2008-2013, blijft een meerderheid (nu 56%) van mening dat het al met al de verkeerde kant op gaat met Nederland. Men maakt zich zorgen over immigratie, de ontwikkelingen in de gezondheidszorg, de groeiende intolerantie, werkloosheid, de kloof tussen arm en rijk en de manier waarop de politiek die problemen aanpakt. Op deze zorgen komen we uitgebreid terug, maar eerst gaan we dieper in op het vertrouwen in instituties zoals de Tweede Kamer en de regering.

Figuur 1.2 Voldoende vertrouwen in zeven instituties^a, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag ‘Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?’.

Bron: COB 2008/1-2015/2

Weer minder vertrouwen in de politiek

Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering is voor het tweede kwartaal op rij gedaald: van respectievelijk 55% en 54% in oktober 2014 naar 47% en 43% dit kwartaal (figuur 1.2). In figuur 1.1 zagen we dat ook de tevredenheid met de politiek in Den Haag voor het tweede kwartaal op rij daalde. Eind vorig jaar gaf nog 54% de politiek in Den Haag een voldoende; dit kwartaal is dat 44%. Waar het vertrouwen in de politiek in 2014 toenam in het kielzog van de verbeterde economische stemming, lopen de trends in 2015 dus uiteen. Men blijft positief over de economie, maar het politieke vertrouwen en de politieke tevredenheid dalen.

‘Politiek en bestuur’ staan op de vijfde plaats in het nationale probleembesef (waarover later meer, zie figuur 1.5). De zorgen over politiek zijn de afgelopen twee kwartalen niet toegenomen.

Hoe valt de daling van het politieke vertrouwen te verklaren? De afgelopen maanden was er het nodige politieke rumoer. In de aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen in maart 2015 was er ophef over het declaratiegedrag van politici.¹ Op 9 maart stapten de minister van Justitie Opstelten en de staatssecretaris van Justitie Teeven op naar aanleiding van de ‘bonnetjesaffaire’.² In april was er een onenigheid tussen coalitiepartners vvd en PvdA over de ‘bed-bad-broodkwesitie’, toen het Comité van Ministers van de Raad van Europa oordeelde dat Nederland de regels voor de opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers schendt.³

- 1 Mark Verheijen (vvd) verliet in februari de Tweede Kamer omdat hij te veel had gedeclareerd in zijn oude baan (de Volkskrant, 28 februari 2015) en Ton Hooijmaijers (vvd) kreeg in maart vier jaar cel ten laste gelegd vanwege corruptie, valsheid in geschrifte en witwassen (Trouw, 10 maart 2015).
- 2 Deze affaire betrof een zaak in 2000 waarin Teeven als officier van justitie een overeenkomst had gesloten met een drugs crimineel. Onderdeel daarvan was teruggave van 4,7 miljoen gulden aan door justitie in beslag genomen tegoeden. Opstelten beweerde aanvankelijk dat dit 1,25 miljoen gulden was en later dat het bedrag niet kon worden achterhaald. Uiteindelijk kwam het tv-programma Nieuwsuur erachter dat het om 4,7 miljoen gulden ging op basis van een ‘bonnetje’ dat justitie zelf in eerste instantie niet kon vinden (de Volkskrant, 10 maart 2015).
- 3 Voor de PvdA was deze uitspraak aanleiding om te eisen dat ook asielzoekers die de hele procedure doorlopen hebben en zijn afgewezen, worden opgevangen. De vvd wees op het regeerakkoord waarin is afgesproken dat ‘wie hier niet mag blijven moet vertrekken of wordt uitgezet.’ Een crisis werd op 22 april afgewend met een akkoord tussen de coalitiepartijen.

Over het algemeen doen dit soort schandalen en crisissen het vertrouwen in de politiek weinig goed. Burgers geven aan dat ze houden van daadkrachtige politici die de problemen in het land aanpakken. Van politici die onjuist declareren en van politiek geruzie moeten ze doorgaans weinig hebben.

In de open antwoorden van het COB zien we dit kwartaal enkele verwijzingen naar de deal van justitie met een drugs crimineel. Vaker uit men ongenoegen over politici die uit zijn op eigenbelang of zichzelf verrijken. In een paar gevallen verwijst men concreet naar incidenten in de aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen van maart. Een voorbeeld:

“De overheid laat de kwetsbare mensen in de samenleving steeds meer in de kou staan. Denk aan de zorg. Er heerst een graaicultuur in de politiek en bij de grote bedrijven. Denk maar aan alle schandalen m.b.t. declaraties. Mensen moeten daarvoor wel opstappen, maar krijgen verder geen sancties en wel wachtgeld. Als je dan als burger per ongeluk een kwartier te veel gewerkt opgeeft aan het uwv als je in de ww zit (te veel, dus er werd te veel gekort op de uitkering) komt daar direct een boete voor van 50 euro.” (vrouw, 34 jaar, hogeropgeleid)

In de open antwoorden zien we weinig specifieke verwijzingen naar de kabinetscrisis of politiek geruzie.⁴ Opvallend is dat het onderwerp van de kabinetscrisis, de komst en opvang van asielzoekers in Nederland, wél een veelgenoemd onderwerp in open antwoorden is. Vooral mensen die negatief zijn over de toekomst van Nederland uiten hun zorgen over de vele immigranten en hebben de indruk dat asielzoekers wel heel gemakkelijk onderdak krijgen in Nederland. In de groeps gesprekken is de kabinetscrisis door de moderator aan de orde gesteld. Er ontstaan geëngageerde discussies over de vraag of en hoe Nederland uitgedeede asielzoekers onderdak en basiszorg moest bieden. Men heeft begrip voor elkaars zeer verschillende opvattingen, maar komt er niet uit. Desondanks is de slotconclusie dat ‘het kabinet zich beter met belangrijke zaken kan bezighouden’.

Het dalend vertrouwen in de regering van dit kwartaal en het vorige is dus niet gemakkelijk te verklaren uit één incident of gebeurtenis. De zorgen over de politiek zijn eigenlijk niet anders dan anders: men vindt dat het kabinet (en de politiek in het algemeen) te weinig daadkrachtig is, niet weet wat er leeft onder de bevolking en vooral met zichzelf bezig is. Ook bestaat het gevoel dat de regering zich te veel op de economie richt, terwijl de gezondheidszorg en sociale zekerheid door bezuinigingen naar de knoppen gaan:

“We zitten nu met een regering die winst het grootste goed vindt. Winst maken is wat iedereen wil, maar als dit betekent dat je de sociale zekerheid hiervoor vernietigt, ben je naar mijn mening verkeerd bezig.” (man, 57, hogeropgeleid)

“Vaak vind ik de oplossingen van het kabinet averechts werken. Ook denk ik dat de meesten in het kabinet geen idee hebben hoe de gemiddelde Nederlander de crisis ervaart. Het ergste is dat de personen die beslissen dat jij de broekriem nog maar wat strakker aan moet trekken, er zelf geen last van hebben!” (vrouw, 47 jaar, lageropgeleid)

“Ik vind dat er in de politiek meer gewerkt mag worden aan een niet-praten-maar-doen-mentaliteit!” (man, 19 jaar, hogeropgeleid)

4 In gesloten vragen over politieke kwesties zien we dit kwartaal wel een afname van het vertrouwen in de responsiviteit van de politiek, maar geen veranderingen bij de stelling dat ‘politici slecht met elkaar omgaan’. De steun voor compromissen nam dit kwartaal nauwelijks af (van 53% naar 51%), maar is sinds het aantreden van het kabinet-Rutte in 2012 wel aanzienlijk gedaald (eind 2012 was die steun 61%).

Politieke onvrede stijgt

Niet alleen het vertrouwen daalt de laatste twee kwartalen, mensen worden op een aantal punten ook negatiever en cynischer over de politiek en politici. In tabel 1.1 staan acht stellingen over politiek die we mensen elk kwartaal voorleggen.

Tabel 1.1 Opvattingen over politiek^a, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014	2015/1	2015/2
'De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen.'						
(zeer) oneens	14	15	16	14	15	14
(zeer) eens	62	62	61	62	61	65
'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.'						
(zeer) oneens	21	24	23	22	20	20
(zeer) eens	35	36	37	38	38	46
'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.'						
(zeer) oneens	18	20	18	18	16	18
(zeer) eens	57	56	60	60	61	62
'Politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om.'						
(zeer) oneens	20	20	19	19	18	17
(zeer) eens	36	40	42	41	40	40
'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'						
(zeer) oneens	41	38	35	38	35	37
(zeer) eens	28	32	35	32	34	33
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.'						
(zeer) oneens	21	21	19	20	19	18
(zeer) eens	47	48	51	50	51	55
'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.'						
(zeer) oneens	14	14	15	14	13	12
(zeer) eens	63	63	61	61	64	66
'De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.'						
(zeer) oneens	31	29	33	31	32	38
(zeer) eens	28	30	28	30	28	24

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Significante (p < 0,05) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

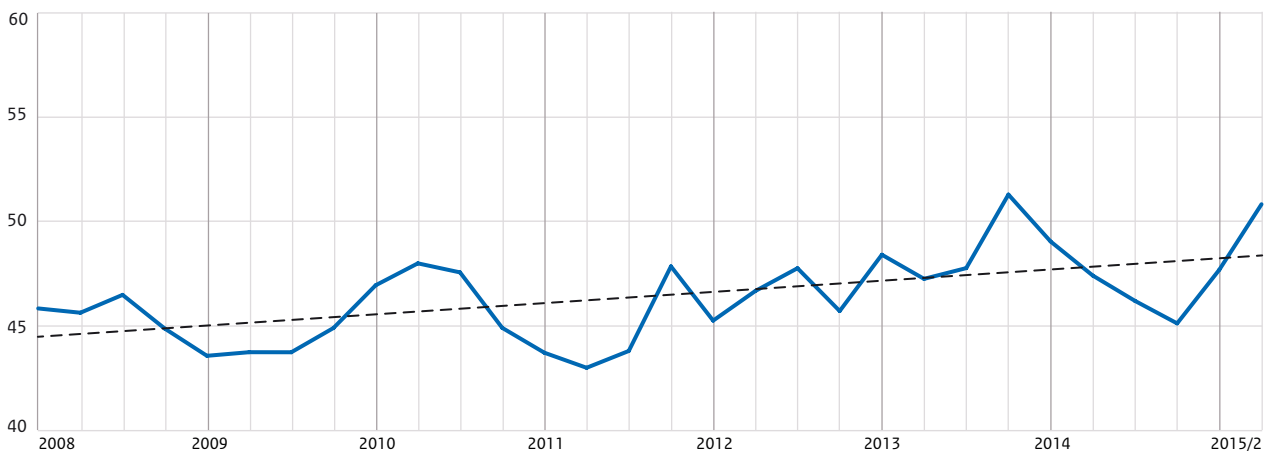
Bron: COB 2008/1-2015/2

In vergelijking met vorig kwartaal zijn meer Nederlanders (46%, was 38%) van mening dat de overheid onvoldoende voor hen doet en geven meer mensen aan dat de landelijke politiek te ingewikkeld is om te begrijpen (65%, was 61%). In vergelijking met voorgaande jaren vinden ook meer mensen dat Kamerleden en ministers weinig geven om de mening van mensen zoals zij (nu 55%). Het aantal Nederlanders dat graag zou zien dat burgers meer kunnen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties is gestegen in vergelijking met 2014 (66% nu, 61% toen). 38% is het oneens met de stelling dat politici bekwame mensen zijn die weten wat ze doen; ook dat aandeel is gestegen ten opzichte van 2014 (toen 31%).

Het aandeel dat zegt geen enkele invloed te hebben op wat de regering doet (62%) stijgt niet. Ook bij de stelling dat politici onbehoorlijk met elkaar omgaan en bij de stelling over krachtige leiders zijn er vergeleken met begin 2015 geen noemenswaardige veranderingen.

De stellingen in tabel 1.1 hangen zo sterk samen dat we ze in één enkele maat voor politieke onvrede kunnen samenvatten (zie ook COB 2009|3: 22).⁵ Die maat loopt van 0 (geen onvrede) tot 100 (sterke onvrede). Figuur 1.3 toont de ontwikkeling sinds begin 2008. Door de schommelingen heen over de dertig kwartalen laat de stippellijn een heel geringe trendmatige toename zien (van +0,13** per kwartaal op een schaal van 100).

Figuur 1.3 Politieke onvrede,^a bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

a De score is het gemiddelde percentage dat het (zeer) eens is met de eerste zeven stellingen van tabel 1.1 en (zeer) oneens met de achtste stelling.

Bron: COB 2008/1-2015/2

Vertrouwen in grote ondernemingen daalt

Het vertrouwen in vakbonden, kranten en de televisie is niet of nauwelijks gewijzigd sinds vorig kwartaal en ligt op een niveau van 65% of hoger. Het vertrouwen in grote ondernemingen is gedaald van 65% eind 2014 naar 58% in het tweede kwartaal van 2015. Ook in 2009, in de nasleep van de financiële crisis, daalde het vertrouwen in grote ondernemingen (naar 55% in het tweede kwartaal van 2009). Het is altijd lastig voor deze daling directe oorzaken aan te wijzen. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de ophef rond de voorgenomen salarisverhoging van het bestuur van ABN AMRO, tegen de zin maar met toestemming van zowel regering als Kamer, het vertrouwen geen goed heeft gedaan.

5 Kuder-Richardsons alfa bedraagt 0,78 (na omkering van oneens en eens bij de laatste stelling).

Ergernis over graaicultuur

Dat bonussen en de 'graaicultuur' waarvan ze onderdeel uitmaken een grote ergernis van burgers is, zien we duidelijk terug in de open antwoorden. Sommigen verwijzen dit kwartaal expliciet naar ABN AMRO:

"ABN AMRO is ook nog een mooi voorbeeld; nu gaat de salarisverhoging van 100.000 euro per persoon niet door omdat er te veel aandacht voor is, maar als de aandacht straks geluwd is, zal men het zich zeker toe-eigenen. Net zoals bij andere banken. De bonuscultuur moet uitgebannen worden." (man, 51 jaar, hogeropgeleid)

Anderen hebben het meer in algemene zin over bonussen bij banken:

"Bankiers en dergelijke zijn zo arrogant dat ze maar blijven graaien, net als alle topbestuurders eigenlijk." (man, 47 jaar, lageropgeleid)

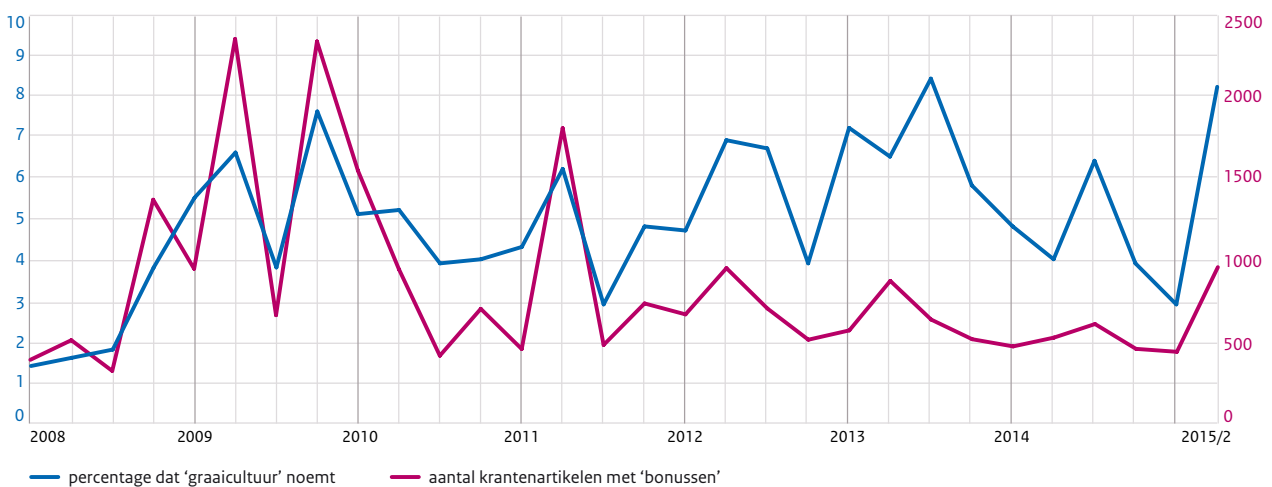
Maar het zijn niet alleen de banken die hierop worden aangekeken.

Ook de regering treft volgens sommigen blaam:

"De 'top' weet nauwelijks wat er gebeurt want ze leven in hun wereldje. Voorbeeld: de salarisverhoging van ABN-mensen. Ze staan compleet los van hun eigen medewerkers en de samenleving. De regering regeert niet, maar het grote geld zit in de regeringszetel." (man, 75 jaar, hogeropgeleid)

"Leidinggevenden van banken en bedrijven verrijken zichzelf en hebben de voeling met de samenleving helemaal verloren. Terwijl ze zelf graaien ontslaan ze personeel. Constant wordt er gezocht naar manieren om sneller meer te verdienen. Daarbij wordt de ethiek uit het oog verloren. Ze praten hun gedrag goed met drogredenen. Van politici heb ik hetzelfde beeld. Ze zitten in de wachtkamer om na de politieke carrière zelf te gaan cashen." (man, 56 jaar, hogeropgeleid)

Figuur 1.4 Aandacht in de media^a voor en irritatie over de 'bonuscultuur'^b, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten en aantallen)

- a Het aantal krantenartikelen met het woord 'bonussen' in de maand waarin de COB-enquete plaatsvindt en de maand daaraan voorafgaand.
- b Schrijft spontaan 'graaai*', 'bonus*', 'zakkenvul*' of 'zelfverrijk*' op bij de vraag naar de belangrijkste problemen in Nederland (* = willekeurige aanvullingen op het vermelde woorddeel).

Bron: COB 2008/1-2015/2 en LexisNexis

De ‘graacultuur’ van bonussen en hoge verloningen in het bedrijfsleven en de publieke sector ergert Nederlanders sinds het begin van de crisis in 2008 behoorlijk. Dit kwartaal schrijft ongeveer 8% van alle mensen spontaan een woord als ‘bonus’, ‘graaien’ of ‘zakkenvullen’ op als we vragen naar de belangrijkste problemen in Nederland (figuur 1.4). Dat is aanzienlijk meer dan begin dit jaar. Het aantal keer dat bonussen worden genoemd als belangrijk probleem schommelt sterk per kwartaal. In figuur 1.4 zien we een duidelijk verband tussen het aantal krantenartikelen over bonussen en de ergernis over de graacultuur. Over de hele meetperiode is de correlatie vrij sterk (Pearsons $r=0,47^{**}$, $N=30$). Van 2009 tot en met 2012 woedt er in de nasleep van de financiële crisis, niet alleen in Nederland maar ook in het buitenland, een discussie over de bonuscultuur bij banken en de noodzaak die te reguleren. Dit levert een paar enorme pieken op in het aantal krantenartikelen over bonussen. Vanaf 2012 is de abstracte discussie over bonussen voorbij en gaan artikelen over bonussen eerder over individuele schandalen. In het derde kwartaal van 2013 kreeg het jaarlijks onderzoek van de Volkskrant naar topinkomens veel aandacht⁶ en dat was terug te zien in de antwoorden op open vragen. In het derde kwartaal van 2014 was er publieke verontwaardiging over het besluit van ABN AMRO om honderd topmanagers een salarisverhoging van 20% te geven ter compensatie van de verlaging van hun maximale bonus.⁷ Ook toen leverde dit een aantal boze reacties in onze open antwoorden op:

“Ook het graaien van topbestuurders van banken, woningcorporaties etc. geeft je als gewone burger het gevoel dat daar veel te weinig aan gedaan wordt. Ik heb nog steeds het idee dat mensen in de hogere lagen van de bevolking elkaar de hand boven het hoofd houden. Toezicht op misstanden faalt veels te vaak!!!” (vrouw, 70, lageropgeleid, vindt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat, COB 2014|3)

“Bonussen die bestuurders krijgen als ze weg moeten zijn zo hoog dat het niet aan de burger uit te leggen is waarom ze die verdiend hebben. Als ik weg moet, mag ik blij zijn met twee maanden salaris.” (vrouw, 44, middelbaar opgeleid, vindt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat, COB 2014|3)

De bevinding dat een onderwerp vaker (spontaan) als probleem wordt genoemd als er in die periode ook veel media-aandacht voor is, sluit aan bij conclusies uit uitgebreider onderzoek naar de relatie tussen media-berichterijding en de publieke opinie.⁸

De publieke agenda: prioriteiten, zorgen en sterke punten

Wat staat er hoog op de publieke agenda? Welke vraagstukken hebben prioriteit en waarover maken mensen zich zorgen? En: wat vinden mensen eigenlijk goed gaan in Nederland?

6 Uit het onderzoek bleek dat de inkomens van topbestuurders in het Nederlandse bedrijfsleven in het voorgaande jaar 7,5% waren gestegen (de Volkskrant, 17 juni 2013).

7 Telegraaf, 19 juni 2014, p. 27.

8 Zie bijv. Maxwell McCombs, *Setting the agenda: The mass media and public opinion*. Cambridge: Polity Press, 2013.

Meer prioriteit voor terrorisme en spanningen tussen religies (sinds 2012)

Dit kwartaal doen we aanvullend onderzoek naar de maatschappelijke prioriteiten van Nederlanders aan de hand van een lijst met 64 nationale en internationale vraagstukken. Uit die lijst krijgen respondenten (random) tien vraagstukken toegewezen die zij moeten rangschikken naar belangrijkheid.⁹ Dat geeft een beeld van prioriteiten die, anders dan bij de open vragen in het COB naar actuele zorgen over Nederland, ook over de rest van de wereld en over de toekomst gaan. Omdat we deze vraagstelling eerder gebruikten, kunnen we bovendien de prioriteiten van 2015 vergelijken met die in de periode 2007-2012.

In tabel 1.2 staat de top tien van maatschappelijke prioriteiten in het tweede kwartaal van 2015. De grootste verandering ten opzichte van eind 2012 is dat ‘het verminderen van oorlog en terrorisme’ nu de lijst aanvoert. Dit thema stond ook de afgelopen jaren in de top tien, maar veel lager dan nu. Het toegenomen belang van internationale vraagstukken blijkt ook uit het feit dat vermindering van spanningen tussen religies is gestegen van de negentiende naar de zesde plaats. Verderop zullen we zien dat Nederlanders in vergelijking met een half jaar geleden willen dat de regering meer geld uit geeft aan het voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland (figuur 1.7). Het gestegen belang van terrorisme en veiligheid lijkt veroorzaakt door de toegenomen internationale spanningen, zoals de situatie in Oekraïne, de opkomst van Islamitische Staat (IS) in het Midden-Oosten en de terroristische aanslagen in Parijs in januari 2015. Vorig kwartaal zagen we in het COB dat 40% (tamelijk) bezorgd is over de internationale politieke situatie, vooral over terrorisme, de relatie tussen de EU en Rusland en de opkomst

9 Elk vraagstuk is beoordeeld door minimaal 213 en maximaal 274 respondenten. In totaal deden 1538 mensen aan het onderzoek mee. Zie de onderzoeksverantwoording op www.scp.nl bij dit kwartaalbericht voor uitgebreide uitleg.

Tabel 1.2 Top tien van maatschappelijke prioriteiten, 2007-2015/2 (rangorde 2015)^a

	2007/2	2010/3	2011/2	2012/1	2012/4	2015/2
dat er minder oorlog en terrorisme in de wereld is	1	5	4	3	7	1
dat de mensen in Nederland verdraagzamer zijn en zich socialer gedragen	2	3	1	1	1	2
dat de oudedagsvoorzieningen van mensen in Nederland in de toekomst goed geregeld blijven	4	1	2	2	2	3
dat de gezondheidszorg in Nederland verbetert	7	2	5	5	4	4
dat de werkloosheid in Nederland vermindert	27	10	12	7	5	5
dat er in de toekomst op de wereld minder spanningen tussen religies zullen zijn	5	17	11	25	19	6
dat er in de toekomst minder honger op de wereld is	3	7	6	12	10	7
dat er meer wordt gedaan aan de bestrijding van criminaliteit in Nederland	9	4	3	4	9	8
dat er minder armoede in Nederland komt	14	14	7	9	11	9
dat in de toekomst de mensenrechten wereldwijd minder worden geschonden	6	22	15	19	15	10

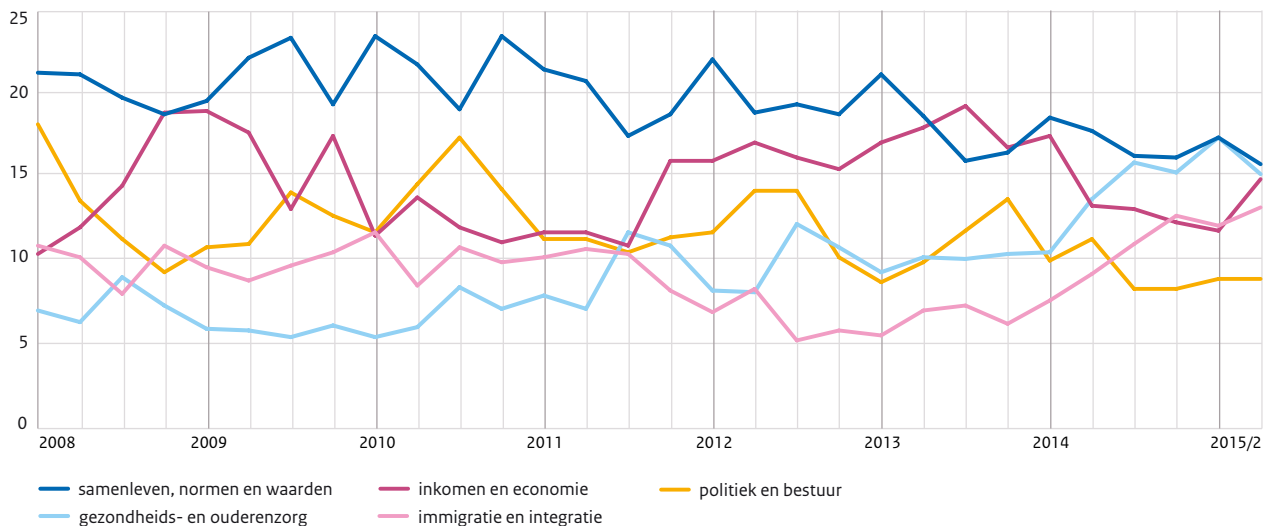
a Respondenten krijgen verschillende selecties van tien uit 64 doeleinden voorgelegd en ordenen die. Die prioriteitenlijstjes worden vervolgens gecombineerd tot een ordening van alle 64. Zie de volledige lijst in de bijlagentabel en de onderzoeksverantwoording achterin. Significante stijgers in 2015/2 t.o.v. 2012/4 zijn in blauw weergegeven.

Bron: Veldkampladder 2007-2010 (PBL) en 2011-2015

van 15 (COB 2015|1: 18-20). Dit kwartaal blijkt in spontane antwoorden en groepsgesprekken dat dit thema nog steeds leeft, maar dat velen niet dagelijks bezig zijn met de mogelijkheid dat er in Nederland een aanslag plaatsvindt – hoewel men zeker denkt dat zoiets kan gebeuren.

Als het gaat om problemen in Nederland, dan zien we in tabel 1.2 dat sociale omgangsvormen (op 2), blijvend goede ouderdagsvoorzieningen (op 3), een verbeterde gezondheidszorg (op 4) en minder werkloosheid (op 5) de top vijf van maatschappelijke prioriteiten compleet maken. Dit zijn ook de thema's die mensen spontaan noemen als hen wordt gevraagd naar belangrijke problemen in Nederland (zie figuur 1.5).¹⁰ Andere prioriteiten in de top tien zijn minder honger in de wereld, de bestrijding van criminaliteit in Nederland, minder armoede in Nederland en minder mensenrechtenschendingen in de wereld.

Figuur 1.5 Ontwikkelingen in het nationale probleembesef^a, de vijf grootste categorieën onderwerpen van het tweede kwartaal 2015, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten van het nationale probleembesef)

- a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2015/2

¹⁰ Gezien de sterk gestegen zorgen over integratie en immigratie in figuur 1.5 valt op dat geen van deze thema's tot de top van prioriteiten of tot de stijgers behoort. De manier waarop deze kwesties zijn voorgelegd ('dat de integratie van minderheden in Nederland verbetert' en 'dat asielaanvragen in de toekomst beter worden afgehandeld') sluiten mogelijk minder goed aan op de manier waarop het thema wordt beleefd en komen daarmee uit op respectievelijk 43 en 50. Overigens staat het integratievraagstuk wel significant hoger op de lijst dan eind 2015 (toen op 45), maar het verschil is niet groot.

Samenleven, zorg en economie top drie van nationale probleembesef

In het 'reguliere' COB vragen we mensen elk kwartaal om in hun eigen woorden op te schrijven wat ze de belangrijkste maatschappelijke problemen vinden. Deze spontaan genoemde trefwoorden brengen we onder in zestien categorieën. Men mag maximaal vijf trefwoorden noemen. De antwoorden worden gewogen zodat iedereen die minstens één onderwerp noemt even zwaar meetelt. Dit om te voorkomen dat mensen die veel problemen noemen de lijsten domineren. Zo ontstaan het 'nationale probleembesef' (figuur 1.5).

De top drie van het nationale probleembesef bestaat uit de manier waarop we samenleven, de gezondheids- en ouderenzorg en inkomen en economie. Deze drie onderwerpen maken elk ongeveer 15% uit van het nationale probleembesef. In kader 1.1 gaan we in op de prioriteitstelling

van mensen als ze een keuze moeten maken uit drie *zorgen of problemen* die ontleend zijn aan deze onderwerpen.

Het onderwerp inkomen en economie is belangrijker geworden (figuur 1.5), hoewel Nederlanders behoorlijk positief zijn over de Nederlandse economie en de eigen financiële situatie (figuur 1.1). Dat komt vooral, zoals we al zagen, door de ophef over de bonussen. Daarnaast blijft men ook dit kwartaal bezorgd over armoede en toenemende inkomensverschillen in Nederland. Men heeft het over 'armoede', 'verschil tussen arm en rijk' en 'armen worden armer en de rijken rijker'. Zorgen over 'werk' en 'werkloosheid' coderen we in een andere categorie dan zorgen over inkomen en economie. Het thema 'werk' staat dit kwartaal op de zesde plaats en beslaat 7% van het nationale probleembesef (niet in de figuur).

In de categorie 'samenleving, normen en waarden' zien we zorgen over intolerantie, gebrek aan respect (voor meningen en bezittingen), asociaal gedrag (jegens conducteurs en ambulancepersoneel) en de ik-cultuur ('geen compassie', 'individualisme', 'moraal van de mensen'). De ongerustheid over de zorg gaat over de veranderingen in het stelsel en de kosten. Men heeft het over de 'afbouw in de thuiszorg', over 'veranderingen in de gezondheidszorg, over 'de oplopende kosten in de zorg', de 'toenemende macht van zorgverzekeraars' en problemen met het persoonsgebonden budget (pgb).

Kader 1.1 Afwegingen tussen de grootste zorgen en problemen

In het COB vragen we mensen om in hun eigen woorden aan te geven wat ze belangrijke problemen vinden. Om te voorkomen dat mensen de vraag opvatten als een kennisvraag (wat *zijn* de belangrijke problemen), vragen we wat mensen de belangrijkste problemen *vinden*, waarover ze negatief of boos zijn of waarvoor ze zich schamen als het over de Nederlandse samenleving gaat (zie de vraagstelling onder figuur 1.5). We vragen dus zowel naar *problemen* als naar *zorgen*.

In de open antwoorden komen de laatste kwartalen steeds drie problemen als meest belangrijk naar voren: de manier van samenleven, de gezondheids- en ouderenzorg en inkomen en economie. Dit kwartaal maken deze drie kwesties een ongeveer even groot deel uit van het nationale probleembesef.

Economie vaker *probleem* dan *zorg*

We zijn benieuwd welke kwestie men het belangrijkste vindt als men alleen uit deze drie mag kiezen en of voor de beantwoording uitmaakt of men daarbij denkt aan *problemen* of aan *zorgen*. Daarom hebben we dit kwartaal in aanvullend onderzoek drie onderwerpen voorgelegd:

- gezondheids- en ouderenzorg (in het COB ook één categorie omdat ze vaak niet te onderscheiden zijn in de trefwoorden);
- economie en werkgelegenheid (een samenvoeging van de COB-categorieën 'economie en inkomen' en 'werkgelegenheid en werkloosheid');
- (a)sociaal gedrag en (on)verdraagzaamheid (vertaling van de COB-categorie 'samenleven, normen en waarden').

De helft van de respondenten kreeg deze drie thema's voorgelegd met een vraag naar *zorgen*: 'Als het om de Nederlandse samenleving gaat, maken veel mensen zich zorgen over de volgende drie onderwerpen. Over welk van deze drie maakt u zich de meeste zorgen?'. De andere helft is gevraagd naar *problemen*: 'Veel mensen noemen de volgende onderwerpen als het gaat om de grootste problemen van de Nederlandse samenleving. Waar ligt volgens u het grootste probleem?'

Maakt het uit of mensen gevraagd wordt naar *zorgen* of *problemen*? Ja, zo zien we in tabel 1.3 Bij beide vraagstellingen komt '(a)sociaal gedrag en (on)verdraagzaamheid' (samenleven) op de eerste plaats met steun van zo'n 44%. De tweede en derde plaats verschillen echter. Gevraagd naar *zorgen* neemt 'de zorg' de tweede plaats in met 38% en 'de economie en werkgelegenheid' de derde met 19%. Gevraagd naar *problemen* is er geen noemenswaardig verschil tussen beide thema's. Zorg wordt dan genoemd door 29%, economie door 26%. Economie is dus vaker een *probleem* dan een *zorg*.

Vrouwen, ouderen en lageropgeleiden maken zich vaker zorgen over de zorg

Tabel 1.3 toont ook de keuzen naar geslacht, leeftijd en opleiding. Vrouwen, ouderen en lageropgeleiden blijken zich grotere *zorgen* te maken over de zorg dan over het samenleven. Als probleem delen beide onderwerpen bij ouderen en lageropgeleiden de eerste plaats. Hogeropgeleiden vinden economie vaker dan zorg het grootste *probleem*. Nadere loglineaire analyse van de gecombineerde bevindingen van beide vraagvarianten leert dat vrouwen, ouderen en lageropgeleiden in vergelijking met het onderwerp samenleven relatief veel belang toekennen aan de zorg als er gesproken wordt over *zorgen* in plaats van *problemen*. Mannen, jongeren en hogeropgeleiden vinden de economie relatief vaak de grootste *zorg*.

Tabel 1.3 Keuzen van de grootste zorg of het grootste probleem in de Nederlandse samenleving^a, naar geslacht, leeftijd en opleiding, bevolking van 18+, 2015 (in procenten, horizontaal gepercentageerd)

	gevraagd naar de grootste zorgen			gevraagd naar het grootste probleem		
	samenleven	zorg	economie	samenleven	zorg	economie
allen	43	38	19	45	29	26
mannen	46	31	23	45	27	28
vrouwen	41	45	15	46	30	24
18-34-jarigen	41	32	27	46	26	28
35-54-jarigen	46	33	20	47	25	28
55-plussers	41	46	12	43	34	23
lageropgeleiden	34	52	14	37	38	25
middengroep	44	38	18	46	29	25
hogeropgeleiden	48	28	24	50	21	29

a Drie onderwerpen voorgelegd met de vraag 'Over welk van deze drie maakt u zich de meeste zorgen?' en 'Waar ligt volgens u het grootste probleem?' Zie voor de onderwerpen en vragen verder de bovenstaande tekst.

Bron: Veldkampladder 2015/2

Problemen hangen met elkaar samen

We hebben mensen ook gevraagd naar argumenten voor hun keuze. Het blijkt weinig uit te maken of er is gevraagd naar *zorgen* of naar *problemen*. Bij alle drie onderwerpen is het argument dat 'het iedereen aangaat' en minder frequent dat men er zelf mee te maken heeft: men voelt zich onveilig, is aangewezen op zorg (of werkt er), is werkloos of zoekt werk als schoolverlater. Soms, en dan vooral als men samenleven de grootste kwestie vindt, volstaat men met een globale verwijzing naar de media ('kijk maar naar het Journaal'). Bij de keuze van economie en, in mindere mate, van samenleven is een terugkerend argument dat deze kwestie ten grondslag ligt aan de andere twee: 'Als de mensen geen geld hebben, gaat het ook niet goed in de gezondheidszorg en zijn ze niet verdraagzaam', 'als mensen geen geld verdienen, krijg je geen belasting binnen en kun je ouderen niet helpen', 'veel werklozen waardoor meer criminaliteit enz.' of 'als we wat socialer en verdraagzamer zouden zijn komt het met de andere twee ook wel goed, of gaat dat in ieder geval beter'.

Immigratie en integratie blijft onderwerp van zorg

Problemen rond immigratie en integratie zijn het afgelopen jaar in vergelijking met de periode 2012-2013 een steeds groter deel gaan innemen van het ‘nationaal probleembesef’ (nu 13%). Daarbij moet worden opgemerkt dat ‘jihadisme’ en ‘is’ niet zijn ondergebracht in de categorie ‘immigratie en integratie’, maar respectievelijk in de categorieën ‘veiligheid’ en ‘internationaal’. Dit geeft dus een enigszins versplinterd beeld.

Kijken we naar de woorden die men gebruikt, dan zien we naast zorgen over extremisme en de islam ook veel zorgen over het grote aantal immigranten in Nederland, het grote aantal (boot)vluchtelingen en het Nederlandse asielbeleid (zie ook COB 2015|1: 14).

“Ik heb niet gevraagd om een culturele samenleving. Die is mij door mijn strot geduwd en er worden er steeds meer toegelaten.” (man, 48 jaar, middelbaar opgeleid, vindt dat Nederland de verkeerde kant op gaat)

“Ik vind dat er best één miljoen allochtonen retour kan gaan, zodat we dit land weer op de rails kunnen zetten. Sommige dingen kun je nu eenmaal niet mengen met elkaar. En dat dient eens benoemd te worden.” (vrouw, 41 jaar, hogeropgeleid, vindt dat Nederland de verkeerde kant op gaat)

“Alles is benoemd, ik ben geen racist, maar Nederland moet stoppen allochtonen binnen te halen en allochtonen die drie maanden in de ww zitten terugsturen naar hun eigen land.” (man, 54 jaar, middelbaar opgeleid, vindt dat Nederland de verkeerde kant op gaat)

In de focusgroepen zien we dat Nederlanders worstelen met de situatie van bootvluchtelingen in Zuid-Europa en de opvang van vluchtelingen in Nederland. Sommigen erkennen dat de situatie ernstig is, anderen vragen zich af of het wel verstandig is vluchtelingen in Nederland of Europa op te nemen. In Amsterdam ontspint zich de volgende discussie:

A: “De verschrikkelijke reacties op sociale media op de vluchtelingenramp vind ik verschrikkelijk.” (Amsterdam, groep lageropgeleiden)

B: “We moeten vechten voor ons eigen land. Ik hoorde dat we dichtbevolkter zijn dan China nu. Er moet ergens een keer een stop komen.”

A: “Ik kom uit een streek waar je een dag kan fietsen zonder iemand tegen te komen.”

C: “Als je in een dorp twintig asielzoekers neerzet, dan krijgen ze de hele gemeenschap over zich heen. Dat is Nederland.”

D: “We zijn overal tegen.”

Ook in de enquête zien we dat mensen van mening verschillen over vluchtelingen en asielzoekers. Velen maken zich zorgen over het aantal vluchtelingen: dat zijn er te veel en het wordt ze ook te gemakkelijk gemaakt: ‘opname van te veel vluchtelingen’, ‘vluchtelingen krijgen alles’. Anderen vinden juist dat Nederland te weinig doet. Zij noemen ‘het weinig solidaire vluchtelingenbeleid’ of de ‘ontoereikende opvang vluchtelingen’ als probleem.

Andere veelgenoemde zorgen over integratie en immigratie gaan over toenemende spanningen en racisme, gebrekkige integratie van minderheden, bezorgdheid over de manier waarop Nederlanders tegen minderheden aankijken of over immigranten die worden voorgetrokken.

Sommigen vinden dat minderheden gemakkelijk huisvesting en een uitkering krijgen, terwijl autochtonen het allemaal zelf moeten uitzoeken. Iemand anders zegt:

“We hebben als Nederlanders niets te vertellen, de buitenlanders maken de dienst uit.” (vrouw, 57 jaar, hogeropgeleid, vindt dat Nederland de verkeerde kant op gaat)

In de COB-enquête is de kwestie van immigratie ook met gesloten vragen aan de orde gesteld (zie tabel 1.4). 42% is van mening dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen; 31% is het daar niet mee eens (27% neutraal of weet niet). Het aandeel dat met deze stelling instemt schommelt per kwartaal, maar ligt sinds 2008 rond de 39%. In vergelijking met vorig kwartaal is de instemming gestegen, maar ook in eerdere jaren was al eens 42% het eens met deze stelling. Opmerkelijk is en blijft dat veel mensen Nederland een prettiger land zouden vinden zonder immigranten en tegelijkertijd veel mensen (46%) verschillende culturen een winst voor de samenleving vinden. 26% vindt het geen aanwinst, 28% is neutraal of weet het niet. Die 46% instemming ligt boven het gemiddelde over dertig metingen (42%).

Tabel 1.4 Opvattingen over immigranten^a, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014	2015/1	2015/2
'Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen.'						
(zeer) oneens	32	32	34	31	32	31
(zeer) eens	40	40	37	39	37	42
'De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving.'						
(zeer) oneens	27	28	24	24	24	26
(zeer) eens	40	41	43	44	44	46

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

Bron: COB 2008/1-2015/2

Hoewel de bezorgdheid over immigratie en integratie het afgelopen jaar is toegenomen, worden deze stellingen over immigranten dus niet substantieel negatiever beantwoord dan in voorgaande jaren.¹¹ Een verklaring kan zijn dat de opvattingen over integratie relatief stabiel blijven, terwijl de urgentie van het thema veranderlijker is. Of mensen een thema spontaan noemen als belangrijk probleem kan samenhangen met het nieuws van dat moment. In tijden van crisis zou men het dan vaker over economie hebben, maar als de economische situatie verbetert is er ruimte voor ander nieuws en ook voor andere zorgen.

11 Mensen die negatief zijn over immigratie bij de stellingen uiten wel vaker spontaan hun zorgen over integratie en immigratie dan mensen met een positieve of neutrale houding. De zorgen over integratie en immigratie nemen toe onder zowel positieven als negatieven.

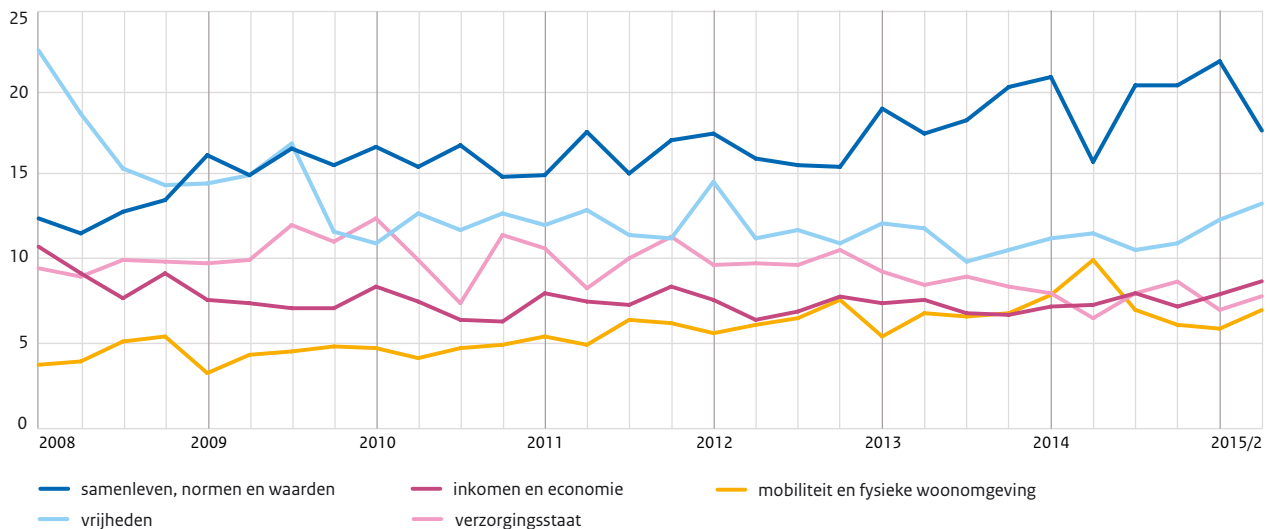
Trots op samenleven, vrijheid en de voorzieningen in Nederland

We vragen mensen ook om op te schrijven wat er goed gaat of waarop ze trots zijn. Sterke punten noemen blijft moeilijker dan problemen noemen: 60% noemt een of meer sterke punten, 88% noemt een of meer problemen. Figuur 1.6 volgt de top vijf van dit kwartaal terug in de tijd.

Dit kwartaal zijn Nederlanders wat minder trots op de samenleving dan vorig kwartaal, maar het thema blijft met stip bovenaan staan in de ‘nationale trots’. Men heeft het dan vooral over ‘tolerantie’, ‘saamhorigheid’ en ‘solidariteit’. ‘Vrijheden’ worden sinds medio 2014 weer iets vaker genoemd. Omdat het steeds om kleine stijgingen gaat zijn de veranderingen van kwartaal tot kwartaal niet significant, maar vrijheden worden in het tweede kwartaal van 2015 wel significant vaker genoemd dan in het derde kwartaal van 2014. Men is trots op de vrijheid die er in Nederland is en het feit dat we in een vrij land leven, zonder oorlog.

Andere sterke punten zijn de verzorgingsstaat (of het sociale stelsel) en de mobiliteit en fysieke leefomgeving (‘goed wegennet’, ‘mooi wonen’).

Figuur 1.6 Ontwikkelingen in de nationale trots^a, de vijf belangrijkste categorieën van het tweede kwartaal van 2015, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten van de nationale trots)

a 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2015/2

Begrotingsvoorkeuren en bezuinigingen

Om het andere kwartaal brengen we beleidsprioriteiten van het publiek in kaart met een vraag naar waar de landelijke politiek meer of minder geld aan zou moeten uitgeven. We leggen zeventien doeleinden voor, inclusief vermindering van de staatsschuld. In tabel 1.5 zijn de begrotingsvoorkeuren van het publiek voor dit kwartaal vermeld. Afgezien van vermindering van de staatsschuld wil gemiddeld 16% (veel) minder uitgeven aan de voorgelegde doeleinden en 43% meer (31,4 meer en 11,5 veel meer, in de tabel afgerond tot 31 en 11). In de laatste kolom is aangegeven in hoeverre de voorstanders van meer uitgeven de voorstanders van minder uitgeven overtreffen. Gemiddeld is dat 27 procentpunten (43% - 16%).

Meer geld voor werkgelegenheid, minder voor ontwikkelings-samenwerking

Evenals vorig kwartaal (COB 2014|4: 13-14) zijn werkgelegenheid (80 procentpunten nettosteun voor meer uitgeven), de gezondheidszorg (75), het onderwijs (70) en armoedebestrijding in Nederland (69) de meest populaire begrotingsposten. Het minst populair zijn ontwikkelings-samenwerking (-31 procentpunten nettosteun), militaire missies (-27), kunst en cultuur (-22) en integratie van minderheden (-13). Bij deze posten zijn de voorstanders van bezuinigingen dus in de meerderheid.

We willen meer uitgeven en de overheid moet meer bezuinigen

Er zijn in tabel 1.5 vaker mensen voor grotere dan voor kleinere uitgaven en blijktens de laatste regel in die tabel is vermindering van de staatsschuld ook geen grote prioriteit. Slechts 20% wil daar meer geld aan uitgeven. Van de geënquêteerden heeft 13% hier geen mening over en dat hoge percentage duidt erop dat de doelstelling (meer uitgeven aan minder) moeilijk te begrijpen is en wellicht ook vaak verkeerd is begrepen. We leggen echter ook de stelling voor 'Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland'. Daar is dit kwartaal, evenals vorig kwartaal, 48% het (zeer) mee eens en 18% is het er (zeer) mee oneens.¹² Er is dus een relatieve meerderheid van 30 procentpunten (48% - 18%) voor bezuinigingen.

Deze nettosteun voor bezuinigingen op de overheidsuitgaven is groter onder vrouwen (38) dan onder mannen (21), groter onder lageropgeleiden (40) dan onder hogeropgeleiden (22) en groter onder aanhangers van de vvd (62) en pvv (47) en onder niet-stemmers (54) dan onder de aanhangers van cda (21), SP (13) en PvdA (-8). Deze verschillen tussen groepen zijn lang niet altijd terug te vinden in de gemiddelde uitgavenwensen in tabel 1.5 en in de hele bevolking blijken die uitgavenwensen geen verband te houden met de nettosteun voor bezuinigingen op de overheidsuitgaven. Dat komt waarschijnlijk doordat veel mensen bij bezuinigingen op de overheidsuitgaven vooral denken aan uitgaven voor het overheidsapparaat (COB 2014|1: 19-20) en bij uitgaven voor de doeleinden van tabel 1.4 vooral aan externe bestedingen. Op de samenhang tussen algemene bezuinigingswensen en specifieke begrotingsvoorkeuren gaan we in het vierde kwartaalbericht van dit jaar verder in.

¹² Ook bij de persoonlijke zorgen over bezuinigingen is er geen noemenswaardige verandering. In antwoord op de vraag 'In welke mate maakt u zich zorgen over de gevolgen van de geplande bezuinigingen van dit kabinet voor uw persoonlijke financiële situatie?' meldt 31% tamelijk of heel veel zorgen (vorig kwartaal 29%) en 16% helemaal geen zorgen (vorig kwartaal 13%). De rest maakt zich een beetje zorgen of weet het niet.

Tabel 1.5 Gewenste veranderingen in uitgaven aan politieke doeleinden,^a bevolking van 18+, 2015/2 (in procenten)

	veel minder geld	minder geld	zoals nu	meer geld	veel meer geld	ik weet het niet	nettosteun stijging uitgaven ^b
vergroten van de werkgelegenheid	0	2	13	54	28	4	80
verbeteren van de (gezondheids)zorg	0	1	19	49	28	3	75
verbeteren van het onderwijs	0	1	23	47	24	5	70
bestrijden van armoede in Nederland	0	3	21	49	23	4	69
verbeteren van de veiligheid op straat (geweld en overlast tegengaan)	0	2	34	43	17	4	57
stimuleren onderzoek en technologie	1	5	35	41	13	6	47
voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland	1	5	42	34	15	4	43
verbeteren bescherming tegen het water (zee en rivieren)	0	3	56	30	6	5	34
verbeteren mobiliteit (openbaar vervoer en wegen)	1	9	44	33	9	5	33
verbeteren van woonwijken en stadsvernieuwing	2	12	55	23	3	5	12
bijdragen aan de aanpak van internationale milieuproblemen en klimaatverandering	5	19	39	26	4	6	5
verbeteren van het dierenwelzijn	6	20	45	19	6	5	-1
verbeteren van de integratie van minderheden	10	21	43	16	2	7	-13
stimuleren van kunst en cultuur	11	28	40	14	3	4	-22
bijdragen aan internationale militaire missies en conflictbeheersing	10	31	38	13	2	7	-27
bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen	17	29	35	12	2	5	-31
gemiddeld voor bovenstaande 16 doeleinden	4	12	36	31	11	5	27
verminderen van de staatsschuld	4	19	44	17	3	13	-3

a 'In de politiek moet worden gekozen. Meer geld uitgeven aan bepaalde doeleinden betekent dat er minder geld is voor andere. Wilt u dat de landelijke politiek aan de volgende doeleinden meer of minder geld gaat besteden? Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?'

b Het percentage mensen dat (veel) meer wil uitgeven min het percentage dat (veel) minder wil uitgeven. Hierop zijn de uitgavencategorieën m.u.v. vermindering van de staatsschuld geordend.

Bron: COB 2015/2

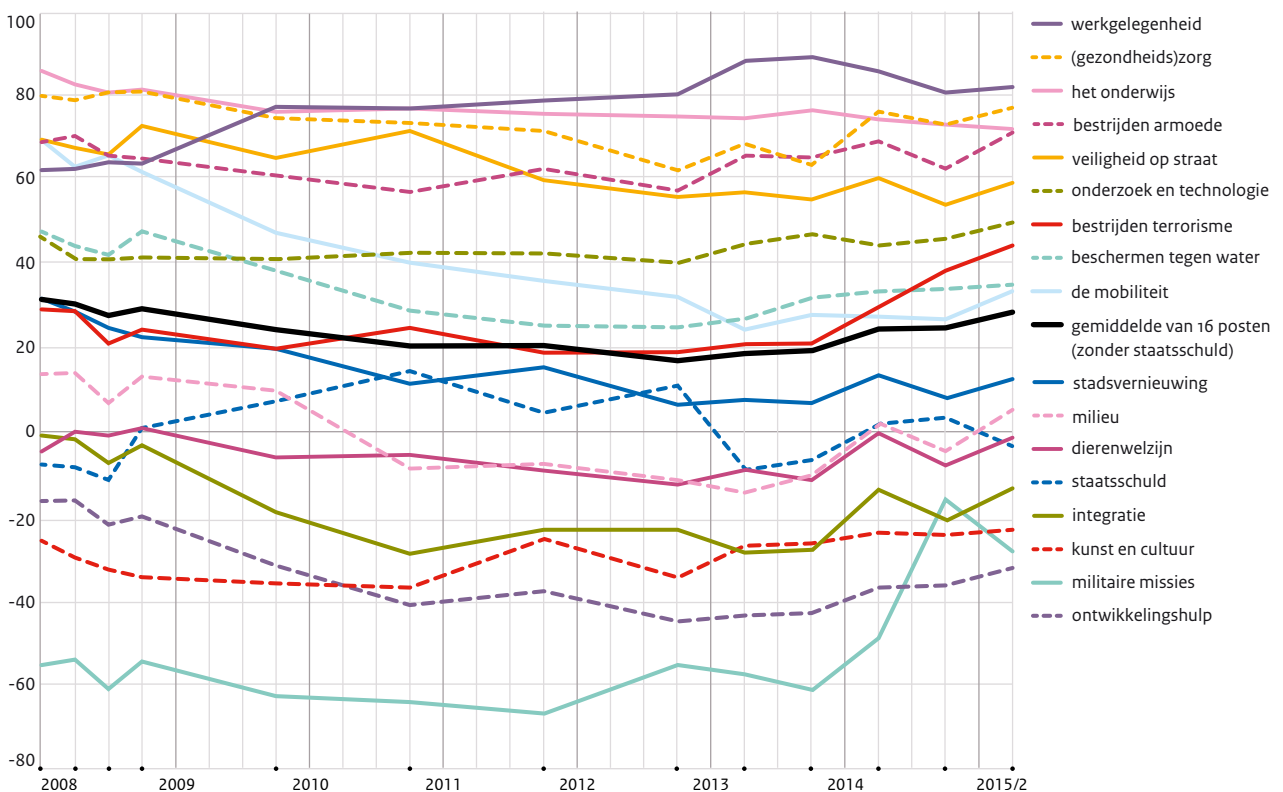
Toegenomen steun voor terrorismebestrijding en militaire missies

In figuur 1.7 brengen we de ontwikkelingen sinds 2008 in kaart met de nettosteun voor meer uitgaven. Positieve waarden betekenen dat er een relatieve meerderheid is voor grotere uitgaven en negatieve waarden dat er een relatieve meerderheid is om erop te bezuinigen.

De lijnen voor staatsschuld en milieu kronkelen rond het nulpunt en dierenwelzijn zit tamelijk stabiel in het neutrale midden, maar verder blijven doeleinden in de hele periode in de plus of de min. De grootste daler over de hele periode is mobiliteit, maar de afgelopen tijd is hier weer meer steun voor verhoging van de uitgaven. Ontwikkelingssamenwerking en integratie vertonen na een aanvankelijk sterke daling al langer enig herstel, maar blijven beide in de min. De grootste recente veranderingen doen zich voor bij binnenlandse terrorismebestrijding en de deelname aan militaire missies in het buitenland. De laatste blijft echter

ook in de min en hier is sinds het vierde kwartaal van 2014 ook weer een statistisch significante daling te signaleren, terwijl de steun voor meer geld voor binnenlandse terrorismebestrijding nog stijgt. De stijging sinds begin vorig jaar ligt in de lijn van de toegenomen zorgen over terrorisme en komt overeen met de bevindingen in het aanvullende onderzoek naar maatschappelijke prioriteiten die we eerder al bespraken.

Figuur 1.7 Nettosteun^a voor meer uitgaven aan politieke doeleinden, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procentpunten)

a Het percentage mensen dat (veel) meer wil uitgeven min het percentage dat (veel) minder wil uitgeven. Hierop zijn de uitgavencategorieën m.u.v. vermindering van de staatsschuld geordend. De meetpunten zijn aangegeven op de as.

Bron: COB 2008/1-2015/2

Tot slot

We hebben op verschillende manieren prioriteiten van de Nederlandse bevolking gepresenteerd: als categorisering van hun spontaan genoemde grootste maatschappelijke problemen, als rangordening van maatschappelijke en politieke doeleinden en als voorkeuren voor meer en minder overheidsuitgaven. Hoe men het ook doet, het is duidelijk dat de gezondheids- en ouderenzorg en de economie en werkloosheid heel hoog scoren. Maar de resultaten hangen ook af van de woorden die men gebruikt in de vraagstelling en antwoordmogelijkheden die men aanbiedt. Vraagt men naar 'grootste zorgen' dan is de zorg belangrijker dan de economie, maar vraagt men naar 'grootste problemen' dan zijn zorg en economie even populair. Biedt men wereldwijde problemen aan (tabel 1.2) dan zijn

de prioriteiten minder 'binnenlands' dan wanneer men focust op 'ons land' en de mensen het zelf mogen zeggen (figuur 1.5). Toont dit de willekeurigheid van onderzoeksbevindingen? Nee, helemaal niet. Het laat zien dat er geen publieke opinie is die slechts afgetapt hoeft te worden, maar dat de publieke opinie zich vormt afhankelijk van focus en vocabulaire. In onderzoek, in alledaagse gesprekken en in de media en politiek. Verscheidenheid van vragen geeft meer inzicht en belangrijke nuanceringspunten. Zo laat tabel 1.2 'minder oorlog en terrorisme in de wereld' zien als topprioriteit van dit kwartaal, maar toont figuur 1.7 dat parallel aan een verder toegenomen steun voor binnenlandse terrorismebestrijding de vorig jaar toegenomen steun voor militaire missies weer terugloopt.

Kernpunten

- Nederland kent in vergelijking met andere Europese landen veel vrijwilligerswerk en er is weinig reden voor de veronderstelling van een daling van het aantal vrijwilligers.
- Sociale participanten zijn oververtegenwoordigd onder kerkgangers en extraverte mensen; politieke participanten onder hogeropgeleiden en mensen die open staan voor nieuwe ervaringen.
- Vrijwilligerswerk gaat gepaard met meer sociaal en politiek vertrouwen.
- Niet-stemmers zijn negatiever over de politiek en de samenleving.

In het tweede hoofdstuk gaan we doorgaans dieper in op enkele onderwerpen in de publieke opinie en belichten we achtergronden van verschillen in voorkeuren en zorgen van mensen. Dit keer stellen we gedrag of de geneigdheid daartoe centraal, namelijk burgerparticipatie. Daaronder verstaan we activiteiten die mensen vrijwillig ondernemen ten gunste van de maatschappij of van (groepen) medeburgers. De participatie meten we hier als informele hulp,¹ vrijwilligerswerk, deelname aan collectieve acties en politieke participatie of in het laatste geval ook het ‘zeggedrag’ te zullen participeren als dat gevraagd of wenselijk is. Participatie is een belangrijk onderwerp in de politiek en de publieke opinie in Nederland. Na de troonrede van september 2013 kreeg de ‘participatiesamenleving’ vleugeltjes in de media en in kleinere kring is de ‘doe-democratie’ onderwerp van gesprek.² Behalve als onderwerp van meningsvorming en meningsverschillen is burgerparticipatie een belangrijk achtergrondkenmerk van de publieke opinie. Vermoed mag worden dat participanten meer dan anderen invloed hebben op wat er in de publieke aandacht en op de politieke agenda komt. Het is daarom relevant te weten of zij andere voorkeuren en zorgen hebben.

We beginnen met plaatsing van de huidige participatie in Nederland in Europa en in de tijd. Daarna gaan we in op sociaaldemografische en psychische achtergronden van participanten en non-participanten en we eindigen met verschillen in opvattingen.

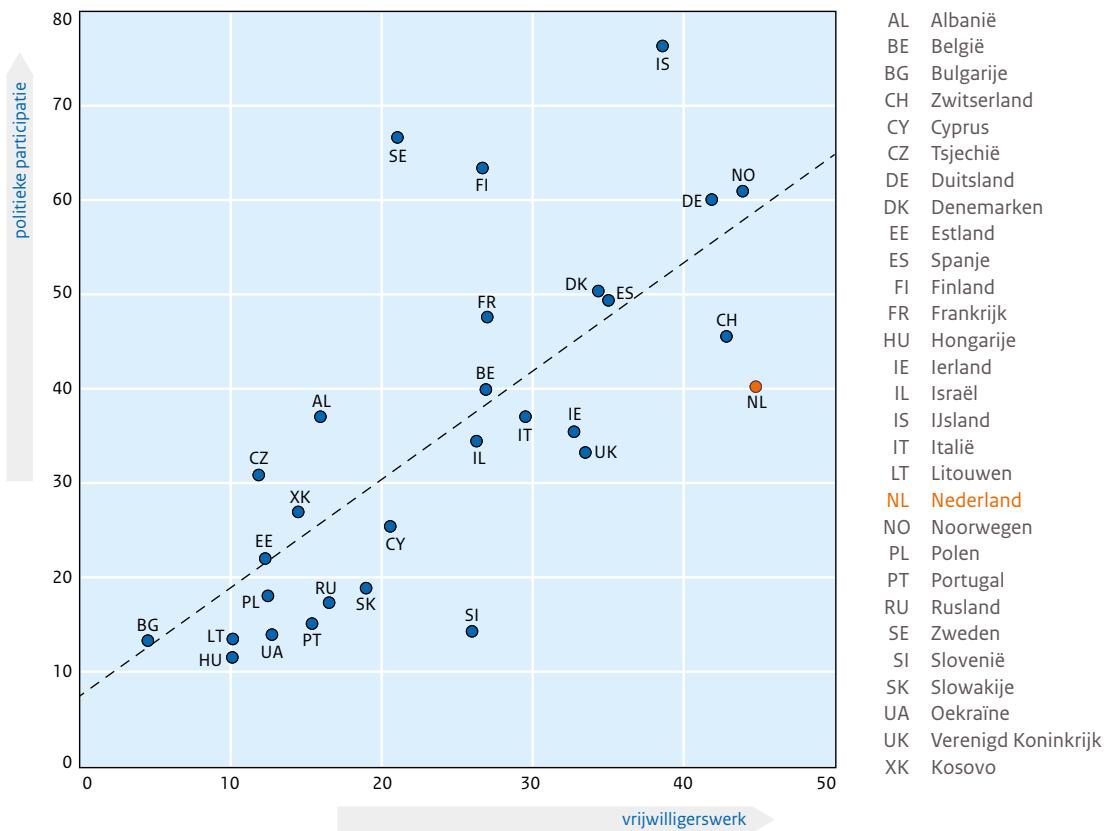
Burgerparticipatie in Europees en tijdsperspectief

In figuur 2.1 wordt Nederland vergeleken met 26 Europese landen (inclusief het Eurosongfestivalland Israël). We vergelijken de deelname aan vrijwilligerswerk en aan politieke activiteiten; vooral voor de laatste worden soepele eisen gehanteerd om als participant te worden geregistreerd. Dat er volgens de grafiek in heel Europa veel meer politieke participatie dan vrijwilligerswerk is, is een artefact van de meting. Het gaat om de posities van landen in de verschillende verhoudingen tussen beide soorten participatie.

Zoals de gestippelde lijn voor de samenhang in figuur 2.1 laat zien is er een positieve relatie tussen beide soorten participatie ($r = 0,72^{***}$).³ Naarmate er in een land meer vrijwilligerswerk wordt gedaan, is de bevolking ook politiek actiever. In Zweden, Finland en IJsland is men

- 1 In strikte zin vaak geen burgerparticipatie omdat mensen de hulp doorgaans verlenen op basis van familiale en andere persoonlijke banden en juist niet als ‘burgers’ voor (in principe onbekende en willekeurige) medeburgers in een bredere civil society of politieke gemeenschap. De grenzen tussen persoonlijke en burgerlijke participatie zijn echter vloeiend en in de beleving van participanten, in de maatschappelijke waardering van hun activiteiten en in de geschriften van pleitbezorgers van de participatiesamenleving is het onderscheid ook niet zo relevant.
- 2 Zie bijdragen op; Ted van Wijdeven, *Doe-democratie*, Delft: Eburon, 2012; de kabinetsnota *De doe-democratie*, Den Haag: Ministerie van BZK, 2013; en Pepijn van Houwelingen, Anita Boele en Paul Dekker, *Burgermacht op eigen kracht?*, Den Haag: SCP, 2014.
- 3 De relatie tussen beide (en overlap op individueel) zal enigszins worden overschat omdat sommige activiteiten zijn aan te merken en aan te kruisen als zowel politieke participatie als vrijwilligerswerk. Uit ander onderzoek weten we echter dat mensen vaak een scherp onderscheid maken tussen (sociaal) vrijwilligerswerk en politieke activiteit (vgl. COB 2008|2: 31-34). ‘Politiek’ is ook maar een klein terrein voor vrijwilligerswerk (Van Houwelingen et al. (noot 2) p. 41).

Figuur 2.1 Vrijwilligerswerk^a en politieke participatie^b in 27 landen, bevolking van 18+, 2012-2013 (in procenten)

- a Minstens twee keer per jaar als antwoord op de vraag 'Hoe vaak bent u in de afgelopen 12 maanden betrokken geweest bij vrijwilligerswerk of werk voor liefdadigheidsinstellingen?'
- b Minstens een van zes mogelijkheden (contact opgenomen met een politicus, een landelijke of gemeentelijke ambtenaar; actief geweest in een politieke partij of actiegroep; in een andere organisatie of vereniging actief geweest; een sticker of badge gedragen voor een campagne; deelgenomen aan een geoorloofde openbare demonstratie; en/of bepaalde producten geboycot) aangegeven in antwoord op de vraag 'Er zijn verschillende manieren om te proberen in Nederland dingen te verbeteren of om te helpen voorkomen dat dingen verkeerd gaan. Heeft u in de afgelopen 12 maanden een van de volgende dingen gedaan?'

Bron: European Social Survey, golf 6

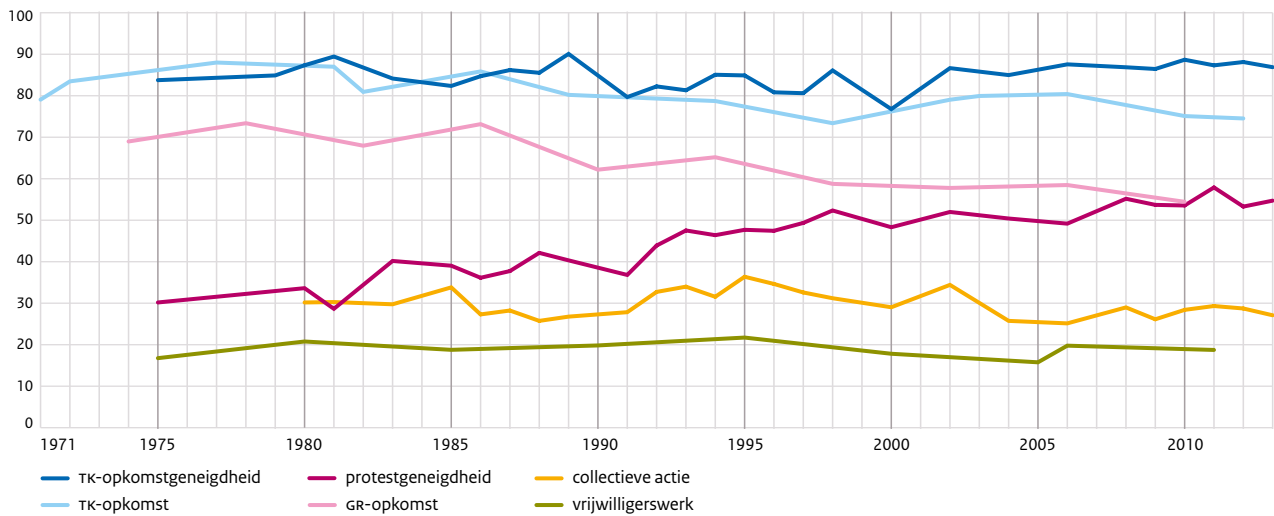
opvallend vaak politiek actief en in Nederland blijft de politieke activiteit juist achter bij wat men op basis van wat het percentage vrijwilligers zou verwachten. Dat percentage is in Nederland het hoogste van alle landen. Met uitzondering van Zwitserland is er in alle landen op individueel niveau een positieve relatie tussen vrijwilligerswerk en politieke activiteit (gemiddelde $\phi = 0,23^{***}$; in Nederland $0,30^{***}$). Zoals ook al vaak aangetoond: wie als vrijwilliger maatschappelijk actief is, is vaker politiek betrokken en actief. Dat kan komen doordat beide soorten participatie nauw verwant zijn, doordat beide activiteiten een beroep doen op dezelfde vaardigheden en voorkeuren van mensen of doordat mensen door hun sociale participatie betrokken raken bij de politiek.⁴

Stabiele deelname aan vrijwilligerswerk

In figuur 2.2 zijn de ontwikkelingen in enkele vormen van burgerparticipatie in Nederland over de afgelopen decennia te volgen. Van boven naar beneden zien we over de hele periode een hoge opkomstgeneidigheid

4 Zie o.a. Tom van der Meer en Erik van Ingen, Schools of democracy?, in: *European Journal of Political Research* 48 (2009): 281-308; Paul Dekker, Tocqueville did not write about soccer clubs, in: Matthias Freise en Thorsten Hallmann (red.), *Modernizing democracy?*, New York: Springer, 2014: 45-58.

Figuur 2.2 Ontwikkelingen in burgerparticipatie in Nederland, 1971-2013 (in procenten)^a

- a Opkomst = feitelijke opkomst (% van kiesgerechtigden) bij verkiezingen voor de Tweede Kamer (TK) en gemeenteraden (GR). Opkomstgeneigdheden = zegt te gaan stemmen als er nu Tweede-Kamerverkiezingen zouden zijn. Protestgeneigdheden = zegt waarschijnlijk te proberen iets te doen als de Tweede Kamer met een onrechtvaardige wet bezig zou zijn. Collectieve actie = heeft zich de afgelopen twee jaar met anderen ingespannen voor een lokale of (inter)nationale kwestie. Vrijwilligerswerk = heeft blijkens eigen tijdregistratie vrijwilligerswerk verricht.

Bron: Kiesraad (opkomst); Tijdbestedingsonderzoek 1975-2011 (vrijwilligerswerk, 16+) en Culturele veranderingen in Nederland 1980-2012/13 (andere metingen, 18+)

- 5 Vrijwilligerswerk wordt op veel manieren gemeten en afhankelijk van de vraagstelling verschillen niet alleen de niveaus (een vraag naar wel eens onbetaalde activiteiten verrichten levert meer vrijwilligers op dan een vraag naar wekelijkse vrijwillige inzet voor organisaties), maar ook de ontwikkelingen in de tijd. Recent is zowel stabiliteit gerapporteerd (Judith Arens en Linda Flöthe, *Wie doet vrijwilligerswerk?*, in: CBS - *Socialeconomische trends*, 2015/4) als een daling (René Bekkers, Theo Schuyt en Barbara Gouwenberg (red.), *Geven in Nederland 2015*, Amsterdam: Reed Business Information, 2015). Gezien eerdere tegengestelde bewegingen tussen onderzoeken op de korte termijn lijkt stabiliteit op de langere termijn nog steeds de beste samenvatting. Zie over vrijwilligerswerk verder www.movisie.nl/feiten-en-cijfers/feiten-cijfers-vrijwillige-inzet.
- 6 In vergelijking met figuur 2.2 is er veel meer vrijwilligerswerk, iets minder opkomstgeneigdheden en veel minder protestgeneigdheden. Dat komt vooral door verschillende vraagstellingen en antwoordmogelijkheden en mogelijk ook enigszins door verschillen in steekproeftrekking en ondervragingswijze. Daarom zijn de cijfers niet direct te vergelijken.

‘als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn’ en een wat lagere opkomst als er feitelijk Kamerverkiezingen zijn. Het verschil tussen beide zal veroorzaakt worden door sociale wenselijke antwoorden in enquêtes en praktische belemmeringen op de dag van de verkiezingen. De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is altijd lager en toont een dalende tendens. De protestgeneigdheden is sterk gestegen, van zo’n 30% in 1975 naar zo’n 55% in 2013 die zegt waarschijnlijk iets te doen als de Tweede Kamer een onrechtvaardige wet wil aannemen. Feitelijke collectieve actie voor lokale en (inter)nationale doelen vertoont geen trend, evenmin als de deelname aan vrijwilligerswerk.⁵

Samenvattend scoort Nederland qua vrijwilligerswerk Europees hoog en lijkt er vooralsnog ook geen dalende trend. Qua politieke participatie scoort Nederland Europees nogal gemiddeld en zijn ontwikkelingen in de tijd tegenstrijdig. De protestgeneigdheden is toegenomen en de deelname aan lokale verkiezingen daalt.

Achtergronden van participanten

Voor de afgelopen vier kwartalen van het COB kijken we naar twee soorten (sociale) participatie en twee soorten (politieke) participatiegeneigdheden. Tabel 2.1 geeft informatie over de metingen⁶ en laat zien hoe deze verschillen naar gebruikelijke sociaaldemografische achtergronden en drie activiteiten: betaald werken, tv-kijken en kerkgang. Betaald werken en tv-kijken zijn relevant als concurrenten in de tijdsbesteding, in ieder geval voor intensievere vormen van burgerparticipatie. Kerkgang (er is

Tabel 2.1 Burgerparticipatie in bevolkingscategorieën, bevolking van 18+, 2014-2015 (in procenten)

	informele hulp ^a	vrijwilligerswerk ^b	opkomstgeneigd ^c	protestgeneigd ^d
allen (100% = 4434)	45	38	80	14
mannen (49%)	43	41	83	15
vrouwen (51%)	46	36	78	10
18-34-jarigen (27%)	39	34	79	12
35-54-jarigen (37%)	45	38	79	13
55-plussers (36%)	49	42	83	13
lageropgeleiden (30%)	43	34	71	11
middengroep (36%)	46	37	78	13
hogeropgeleiden (33%)	45	44	91	15
geen betaald werk (41%)	46	41	78	12
1-30 uur (19%)	48	38	77	12
> 30 uur (40%)	42	36	84	14
gemiddeld max. 1,5 uur tv per dag (24%)	43	40	81	16
1,5-3 uur tv per dag (41%)	47	40	83	12
> 3 uur tv per dag (30%)	43	35	78	12
< maandelijks naar de kerk (82%)	43	34	79	12
> maandelijks naar de kerk (18%)	56	59	87	15

- a 'Hoeveel uur gemiddeld per week geeft u buiten organisaties om hulp aan mensen buiten uw huishouden, zoals aan zieken, burens, familie, vrienden en bekenden?': % met uren en 'minder dan een uur'.
- b 'Hoeveel uur gemiddeld per week verricht u vrijwilligerswerk, dat wil zeggen onbetaald werk ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging?': % met uren en 'minder dan een uur'.
- c 'Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen?': % 'ja'.
- d 'Stel: de Tweede Kamer behandelt een wetsvoorstel dat u zeer onrechtvaardig of verkeerd vindt. Hoe groot is de kans dat u zou proberen daar iets tegen te doen?': % 'groot' en 'zeer groot'.

Bron: COB 2014/3-2015/2

iets breder gevraagd naar 'religieuze bijeenkomsten zoals kerkdiensten') is een indicator voor het behoren tot een gemeenschap waarin doorgaans sociale betrokkenheid wordt gecultiveerd.

Veel maatschappelijke inzet onder kerkgangers

Met een aandeel van 45% van de hele bevolking dat informele hulp geeft, valt de veel grotere deelname van kerkgangers (56%) en de geringere deelname van jongeren (39%) op. Vergeleken met de 38% vrijwilligers in de bevolking vallen de kerkgangers met 59% weer op, maar is er niet één groep met de minste activiteit. Bij een bevolkingsbrede opkomstgeneigdheid van 80% is de opleidingstegenstelling het grootst: 71% van de lageropgeleiden en 91% van de hogeropgeleiden zegt te gaan stemmen als er op dat moment Kamerverkiezingen zouden zijn. Protestgeneigd toont zich 14% van de hele bevolking, 10% van de vrouwen en 16% van wie weinig of geen televisie kijkt. Als rekening wordt gehouden met de overlap tussen kenmerken (jongeren zijn vaker hogeropgeleid, ouderen gaan vaker naar de kerk), dan zijn vrouwen en tv-minimalisten ook de enige

groepen die qua protestgeneigdheid afwijken. Bij de andere participatievormen zijn er meer afwijkingen. Jeugdigheid, een laag opleidingsniveau, veel betaald werken, veel tv-kijken en niet naar de kerk gaan drukken de kans dat men informele hulp geeft en vrijwilligerswerk doet. Een gevorderde leeftijd, hoog opleidingsniveau, kerkgang en veel betaald werk bevorderen de geneigdheid om te gaan stemmen.

Participatie en persoonlijkheid

Natuurlijk zijn niet alleen de 'harde' persoonlijke kenmerken van tabel 2.1 van belang om participatieverschillen te beschrijven, laat staan te verklaren. Daarvoor zijn verschillen in omstandigheden en milieu (wordt men om hulp gevraagd?, is gaan stemmen de norm?) waarschijnlijk veel belangrijker, maar daar kunnen we op basis van ons onderzoek niets over zeggen. Dat kunnen we wel proberen te doen over zachtere persoonskenmerken, en wel aan de hand van een grove meting van zes persoonlijkheidsdimensies met behulp van HEXACO (zie kader 2.1)

Om de presentatie vergelijkbaar te houden met die in tabel 2.1 zijn de geënquêteerden op elke persoonlijkheidsdimensie zo goed mogelijk in twee gelijke helften opgedeeld.

Wat opvalt bij informele hulp en vrijwilligerswerk zijn de relatief grote verschillen tussen de beide extraversiehelften. Bij vrijwilligerswerk en de twee politieke participatievormen vallen de verschillen op tussen meer en minder openheid voor nieuwe ervaring. Het eerste ligt enigszins voor de hand – wie meer 'op anderen afgaat en zichzelf op zijn gemak voelt in sociale situaties' (kader 2.1) zal vrijwillig meer met en voor anderen doen. Het verschil in openheid is voor vrijwilligerswerk en protestgeneigdheid intuïtief eerder begrijpelijk dan voor opkomstgeneigdheid. Uit eerder onderzoek weten we echter wel dat openheid over de hele linie voor politieke gedragingen en voorkeuren de meest onderscheidende persoonlijkheidsdimensie is.⁷

7 J.J. Mondak, *Personality and the foundations of political behavior*. New York: Cambridge University Press, 2010: 122 e.v.; A. Chirumbolo en L. Leone, Personality and politics, in: *Personality and Individual Differences* 49(2010): 43-48; A.S. Gerber, G.A. Huber, D. Doherty en C.M. Dowling, The big five personality traits in the political arena, in: *Annual Review of Political Science* 14 (2011): 265-287.

Kader 2.1 Hexaco

We meten persoonlijkheid met HEXACO, een verbeterde versie van de meest gangbare conceptualisering van persoonlijkheidskenmerken, de Big Five. Sinds 2013 hebben we m.m.v. Reinout de Vries van de Vrije Universiteit de *Brief HEXACO Inventory* opgenomen in onze enquête (zie COB 2013|2: 37-38). HEXACO staat voor zes dimensies:

- **H**onesty-Humility = integriteit = de mate waarin men oprecht, rechtvaardig en bescheiden is en hebzucht vermijdt.
- **E**motionality = emotionaliteit = de mate waarin men angstig, bezorgd, afhankelijk en sentimenteel is.
- **eX**traversion = extraversie = de mate waarin men levenslustig is, op anderen afgaat en zichzelf op zijn gemak voelt in sociale situaties.
- **A**greeableness = verdraagzaamheid = de mate waarin men zachtaardig, vergevingsgezind, aanpassingsbereid en geduldig is.
- **C**onscientiousness = zorgvuldigheid = de mate waarin men ordelijk, ijverig, perfectionistisch en bedachtzaam is.
- **O**penness to Experience = openheid voor ervaringen = de mate waarin men esthetiek waardeert en weetgierig, creatief en onconventioneel is.

Tabel 2.2 Burgerparticipatie naar persoonlijkheidskenmerken, bevolking van 18+, 2014-2015 (in procenten)

	informele hulp ^a	vrijwilligerswerk ^b	opkomstgeneigd ^c	protestgeneigd ^d
allen (= 4021 die scores voor HEXACO kregen)	45	39	80	13
50% met de minste integriteit	43	37	78	14
50% met meeste integriteit	47	40	83	12
54% met de minste emotionaliteit	45	39	81	13
46% met meeste emotionaliteit	45	38	79	13
47% met de minste extraversie	39	35	79	12
53% met meeste extraversie	50	42	82	14
60% met de minste verdraagzaamheid	43	37	80	14
40% met meeste verdraagzaamheid	48	40	81	12
58% met de minste zorgvuldigheid	42	37	78	12
42% met meeste zorgvuldigheid	49	40	83	15
49% met de minste openheid	42	35	74	9
51% met meeste openheid	48	42	86	17

Bron: COB 2014/3-2015/2

Houdt men rekening met de effecten van alle kenmerken uit tabel 2.1 en 2.2 samen, dan is er voor alle vier participatievormen een statistisch significant positief effect van openheid vast te stellen. Daarnaast heeft extraversie een positief effect, behalve op opkomstgeneigdheid. Zorgvuldigheid heeft een positief effect op informele hulp bieden en protestgeneigdheid en op de laatste heeft integriteit ook een negatief effect. De persoonlijkheidsdimensies zijn niet onbelangrijk in vergelijking met de hardere persoonskenmerken om statistische verschillen in participatiekansen te verklaren, maar bij elkaar komen ze toch niet ver.⁸ Om te verklaren waarom sommige mensen zich wel en anderen zich niet sociaal en politiek engageren zal men vaak toch vooral moeten kijken naar wat mensen gewend zijn te doen, naar hun omstandigheden en naar concrete aanleidingen en uitnodigingen tot burgerparticipatie.

Opvattingen van participanten en non-participanten

Verschillen opvattingen tussen mensen die wel en niet participeren? Daar kijken we naar met drie opvattingen over de samenleving (tabel 2.3) en drie opvattingen over de politiek (tabel 2.4).

Vrijwilligers hebben meer sociaal en politiek vertrouwen

Vrijwilligers laten in tabel 2.3 een duidelijk groter sociaal vertrouwen zien.⁹ Dat geldt ook voor mensen die willen gaan stemmen, maar juist minder voor mensen die geneigd zijn tot protest. De niet-stemmers springen er echt uit door minder vertrouwen (43%, tegen 59% in de hele bevolking) en ook door het geringe aandeel optimisten over Nederland

- 8 Afgaande op de pseudo r^2 van Nagelkerke verklaren alle kenmerken van tabel 2.1 en 2.2 samen 6% van de kans op het geven van informele hulp, 9% van de kans op vrijwilligerswerk, 13% van de kans op opkomsttintentie en 5% van de zelfverklaarde waarschijnlijkheid dat men gaat protesteren.
- 9 Een verschil dat in sociaalwetenschappelijk onderzoek in de afgelopen decennia al veelvuldig is gesignaleerd en bestudeerd. De relatie is waarschijnlijk vooral gebaseerd op achterliggende prosociale houdingen en zelfvertrouwen, maar er kan ook een wisselwerking zijn van participatie vanuit vertrouwen in anderen en een toename van vertrouwen op basis van participatie (zie o.a. Eric M. Uslaner, *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, en Erik van Ingen en René Bekkers, Generalized Trust Through Civic Engagement?, in: *Political Psychology* 36/3 (2015): 277-294.

Tabel 2.3 Ovattingen over de samenleving van participanten en non-participanten, bevolking van 18+, 2014-2015 (in procenten)

		sociaal vertrouwen ^a	gaat goed met Nederland ^b	eigen verantwoordelijkheid ^c
allen	(100%)	59	33	46
geeft geen informele hulp	(53%)	58	33	46
geeft wel informele hulp	(43%)	62	35	47
doet geen vrijwilligerswerk	(61%)	55	31	44
doet wel vrijwilligerswerk	(38%)	66	37	49
is niet opkomstgeneigd	(19%)	43	18	41
is wel opkomstgeneigd	(79%)	63	37	47
is niet protestgeneigd	(87%)	60	33	46
is wel protestgeneigd	(13%)	53	31	45

a % (zeer) eens met 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen'.

b % vindt het iets of duidelijk meer de goede dan verkeerde kant op gaan met Nederland.

c % (zeer) eens met 'De mensen in ons land moeten meer zelf verantwoordelijk zijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen'.

Bron: COB 2014/3-2015/2

(18%, tegen 33% in de hele bevolking). Deze verschillen troffen we ook al aan in een eerdere beschrijving van niet-stemmers (COB 2012|4: 38 e.v.). Over de wenselijkheid van meer 'eigen verantwoordelijkheid' verschillen de participanten en non-participanten niet sterk van mening. Vrijwilligers en stemmers zijn wel iets meer geneigd zich hiervoor uit te spreken.

Vrijwilligers hebben blijkens tabel 2.4 meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan niet-vrijwilligers, maar verder onderscheiden de vrijwilligers en informele helpers zich politiek niet van de anderen. Weinig verrassend hebben de niet-stemmers veel minder vaak vertrouwen in de Kamer

Tabel 2.4 Ovattingen over de politiek van participanten en non-participanten, bevolking van 18+, 2014-2015 (in procenten)

		vertrouwen in de TK ^a	geen politieke invloed ^b	bezuinigingen gewenst ^c
allen	(100%)	52	61	49
geeft geen informele hulp	(53%)	53	61	48
geeft wel informele hulp	(43%)	52	60	51
doet geen vrijwilligerswerk	(61%)	50	61	50
doet wel vrijwilligerswerk	(38%)	56	59	49
is niet opkomstgeneigd	(19%)	31	72	55
is wel opkomstgeneigd	(79%)	57	58	48
is niet protestgeneigd	(87%)	52	61	49
is wel protestgeneigd	(13%)	49	56	50

a % geeft een 6 of meer voor vertrouwen in de Tweede Kamer.

b % (zeer) eens met 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet'.

c % (zeer) eens met 'Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland'.

Bron: COB 2014/3-2015/2

(31%) dan de stemmers (57%) en vaker (72% versus 58%) het idee dat ze geen enkele invloed hebben op wat de regering doet. Opmerkelijker is dat ze wat vaker vinden dat er op de overheidsuitgaven moet worden bezuinigd (55% versus 48%). Dit zou ermee te maken kunnen hebben dat mensen bij deze stelling vaak denken aan de uitgaven voor het overheidsapparaat, zoals we in hoofdstuk 1 al beschreven.

Niet-stemmers negatiever over samenleving en politiek

Nu weten we uit het voorgaande dat de participatievormen overlappen en participanten en non-participanten ook in persoonskenmerken van elkaar verschillen. Daarom is het goed na te gaan welk verschil participatie in opvattingen over samenleving en politiek maakt als rekening wordt gehouden met andere factoren. Dan blijkt dat de opkomstgeneigdheid nog steeds verband houdt met alle opvattingen behalve met de steun voor meer eigen verantwoordelijkheid: rekening houdend met alle andere verschillen gaat niet-stemmen nog steeds gepaard met minder vertrouwen in anderen en in de Tweede Kamer, minder optimisme over Nederland, meer ongeloof in de eigen politieke invloed en meer steun voor bezuinigingen op de overheidsuitgaven.¹⁰ Niet-stemmers staan over de hele linie negatiever tegenover de samenleving en politiek dan stemmers (zie ook COB 2012|4: 38 e.v.). Vergelijkt men de niet-stemmers echter met de aanhangers van verschillende partijen (c.q. partijen waarop de opkomstgeneigden zouden stemmen als er verkiezingen zouden zijn), dan nemen de niet-stemmers vaak geen extreme positie in en nestelen ze zich tussen de partijvoorkeuren (met name tussen PVV en SP: COB 2012|4: 42/44).

Om mogelijke effecten van participatie op de publieke en politieke agenda na te gaan zijn de opkomst- en protestgeneigdheid minder geschikt. Onderscheidt men politieke participanten op basis van feitelijk gedrag, dan kan worden geconcludeerd dat de participanten wat progressievere en meer kosmopolitische voorkeuren hebben.¹¹

10 Daarnaast gaat protestgeneigdheid gepaard met minder sociaal vertrouwen en vrijwilligerswerk met meer sociaal vertrouwen en met meer steun voor eigen verantwoordelijkheid. Het sociale vertrouwen van vrijwilligers kwam in een eerdere noot al aan de orde; hun grotere steun voor eigen verantwoordelijkheid ligt in de rede gezien hun bereidheid zelf actief te zijn. Het geringere vertrouwen van protestgeneigden in medeburgers is raadselachtiger. Menen ze te moeten gaan protesteren omdat de anderen wel weer niets zullen doen of is de protestgeneigdheid meer een uiting van bozigheid dan een vooruitzicht op collectieve actie?

11 Hanneke Posthumus, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker, Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid, in: Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Nathalie Sonck (red.), *De sociale staat van Nederland 2013*, Den Haag, SCP: 2013: 197.

3 De publieke opinie over de Europese Unie

Kernpunten

- De groep die het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie een goede zaak vindt (42%), is en blijft groter dan de groep die dat niet vindt (26%). Desondanks is men niet positief over de EU. 40% is voldoende tevreden met de Europese politiek (60% niet). In vergelijking met andere EU-landen voelen weinig Nederlanders zich verbonden met de EU.
- Een minderheid (24%) vindt het beter als Nederland de EU verlaat (43% oneens). Voor een 'Grexit' is de steun groter: 49% denkt dat Griekenland beter af zou zijn buiten de EU (15% denkt van niet).
- In vergelijking met 2011 is er minder steun voor verdere uitbreiding van de EU en verregaande samenwerking. 49% vindt de EU nu al te groot, 36% vindt dat er nu al te veel gemeenschappelijk beleid is.
- De steun voor het EU-lidmaatschap is sinds 2009 vooral onder lageropgeleiden sterk gedaald. Daarmee is de kloof in opvattingen over de EU tussen lager- en hogeropgeleiden – die er al sinds de jaren zeventig is – groter geworden.

Op 1 juni 2015 is het tien jaar geleden dat er een landelijk referendum plaatsvond over het Europese grondwettelijk verdrag. Anders dan velen in de aanloop naar dat referendum verwachtten, bleek een meerderheid van de opgekomen kiesgerechtigden tegenstander van een Europese grondwet. In andere Europese landen vroeg men zich af wat er was gebeurd met het zo Europees veronderstelde Nederland. Ook hier kwamen er discussies op gang over de Nederlandse eurosceptis en de toekomst van Nederland in de EU.¹

In de tien jaar die volgden is de Europese kwestie nooit meer echt van de publieke agenda verdwenen. Hoewel: van een écht debat over Europese samenwerking is het eigenlijk nooit gekomen. Discussies over de EU zijn eerder een onderdeel van een breder debat over 'globaliseringskwesties' en de economische crisis dan een zelfstandig onderwerp. Misschien dat daar in de nabije toekomst verandering in komt nu zowel het Verenigd Koninkrijk als Griekenland openlijk twijfelen over hun toekomst in de EU. Of zou het Nederlandse EU-voorzitterschap, van 1 januari tot 1 juli 2016, een debat over de EU op gang brengen?

Tien jaar na het Europese referendum en een half jaar vóór het Nederlandse voorzitterschap is het in ieder geval een goed moment om weer eens wat langer stil te staan bij de Nederlandse publieke opinie over de EU. Wat vinden Nederlanders van de EU? Zijn we nu zo eurosceptisch of valt dat wel mee? Hoe zou de toekomst van Nederland en de EU eruit moeten zien?

De publieke opinie: wel een mening, niet erg betrokken

'Europa' is de laatste jaren meer dan voorheen een 'gewoon' onderwerp van gesprek. Zagen we in beginperiode van het COB dat een groepsgesprek bijna stil viel als het onderwerp 'Europese Unie' werd aangesneden², de laatste jaren is dat wel anders. Dit kwartaal blijven de groepsgesprekken geanimeerd als de moderator over de EU begint. De deelnemers hebben associaties bij het woord 'Europese Unie', hebben er een mening over en

¹ Voor publicaties over de publieke opinie rond het Europees referendum van 2005 zie onder andere: Kees Aarts en Henk van der Kolk, *Nederlanders en Europa*, in: *Het referendum over de Europese grondwet*, Amsterdam: Boom, 2005; Paul Dekker en Sjef Ederveen (red.), *Europese tijden. De publieke opinie over Europa & Arbeidstijden, vergeleken en verklaard. Europese Verkenning 3*. Den Haag: SDU, 2015; Hans Anker, *Kom maar naar de camping! Tijd voor een reality check. Eindrapport focusgroepen Buitenlandse Zaken*, september 2005; Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Europa in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.

² In COB 2011|1: 24 schreven we: "Ondanks geanimeerde gesprekken in het eerste uur [waarin in de groepsgesprekken over Nederland werd gepraat], valt het een beetje stil [als de moderator over de EU en de euro begint]."

zijn ook bereid daarover van gedachten te wisselen. Desondanks geven veel gespreksdeelnemers aan dat ze nieuws over de EU niet volgen en dat het hen ook niet erg interesseert. Sommigen – vaak vrouwen – zeggen dat ze weinig van de EU weten en uit het nieuws ook niet altijd kunnen opmaken waarom bepaalde dingen gebeuren:

“Ik begrijp het allemaal niet even goed als ik politiek op de televisie zie. Ik ben het met bepaalde dingen wel eens, maar aan de andere kant ook niet. Laatst had Nederland een boete van 400 miljoen euro. Waarom geven ze dat geld niet aan de voedselbank? Ik begrijp dat niet.” (Amsterdam, groep lageropgeleiden)

Ook in grootschalig (enquête)onderzoek zien we dat politiek nieuws over Europa veel minder vaak wordt gevolgd dan bijvoorbeeld nationaal politiek nieuws. Uit het COB blijkt dat ongeveer 80% zegt het landelijke politieke nieuws op hoofdlijnen te volgen, maar dat dit aandeel voor lokaal, Europees en internationaal nieuws eerder tussen de 50 en 60% ligt (tabel 3.1). Mannen, ouderen en hogeropgeleiden volgen nieuws over Europese en internationale politiek vaker dan vrouwen, jongeren en lageropgeleiden.³

Eind 2014 is het aandeel dat Europees en internationaal nieuws zegt te volgen, gestegen ten opzichte van eerdere metingen in 2008, 2009 en 2010. Die stijging is vermoedelijk het gevolg van de veranderingen in de internationale politieke situatie, zoals de vliegcrash in Oekraïne, de spanningen tussen Rusland en de EU en de opmars van IS. Het lijkt niet waarschijnlijk dat men het Brusselse nieuws over de EU vaker is gaan volgen. Bovendien lijkt het een eenmalige uitschieter: in het tweede kwartaal van 2015 is het aandeel dat internationaal nieuws volgt weer terug op het oude niveau. Het aandeel dat Europees nieuws op hoofdlijnen volgt is nog wel hoger dan in 2008-2010. In de Eurobarometer zegt 58% niet goed op de hoogte te zijn van Europese kwesties. 42% zegt in het algemeen (tamelijk) goed geïnformeerd te zijn.

Tabel 3.1 Volgen van politiek nieuws op uiteenlopende niveaus^a, bevolking van 18+, 2008-2015 (in procenten)

	2008-2009	2010	2014/4	2015/2
volgt op hoofdlijnen/intensief:				
lokaal politiek nieuws	63	61	60	57
landelijke politiek nieuws	80	82	82	80
Europees politiek nieuws	48	45	62	58
ander internationaal politiek nieuws	53	49	60	52

a Weergegeven is het aandeel dat zegt het nieuws op hoofdlijnen of zeer intensief te volgen. Andere antwoordmogelijkheden waren ‘nauwelijks’, ‘helemaal niet’ en ‘ik weet het niet’. Significante veranderingen (bij $p < 0,05$) ten opzichte van de laatste meting zijn in blauw weergegeven.

Bron COB 2008/1-2015/2

3 Mensen die het Europese nieuws volgen zijn positiever over de EU dan mensen die dat niet doen. De samenhang tussen het volgen van Europees nieuws en opvattingen over de EU valt echter weg als we controleren voor opleidingsniveau.

In de groepsgesprekken in Nijmegen zeggen de deelnemers dat ze best wat meer informatie van de overheid zouden willen krijgen over de EU. Maar al snel blijkt dat die informatie behoorlijk prominent moet worden aangeboden – men gaat er niet zelf naar op zoek:

- A: “Ik zou meer informatie wel fijn vinden. Op een begrijpelijke manier informatie naar voren brengen. Ik weet niet of je er wat mee bereikt, maar ik verdiep me er wel in.” (Nijmegen, groep lageropgeleiden)
- B: “Het moet toegankelijker gemaakt worden. Er moet gericht worden op geïndividualiseerde situaties. Dan heb je je oren wel gespitst. We zijn ook allemaal met onszelf bezig. Wat de EU betekent. Wat het voor gevolgen kan hebben voor mij en mensen zoals ik.”
- C: “Ik ben heel duidelijk, anti-Europa, maar kennis is gewenst.”
- D: “Het is heel lastig, denk ik. Ik denk dat alle informatie al te vinden is. Als je nou huis-aan-huis foldertjes in de brievenbus doet, dan is het afhankelijk van je interesse of je het oppakt of niet. Ik geloof dat meer aandacht eraan besteden kan helpen, maar ik heb niet het idee dat met een foldertje in de bus heel Nederland geïnformeerd maakt.”
- E: “Ik volg het toch wel. Ik kijk het nieuws. Er is niet meer informatie nodig. Voor iedereen is alles al wel te vinden. Daar is het internet gewoon groot genoeg voor. Onze mening wordt gevormd door hetgeen de media naar ons toe brengen. Als je kijkt naar de televisie, het komt gewoon voorbij. Zeker in de verkiezingstijd.”
- B: “Het moet echt in my face, een confrontatie. Als je specifiek een groep pakt uit de samenleving, waar ik bij hoor, dan vind ik het interessant.”
- F: “Ja, ik denk ook niet dat ik uit mezelf iets ga opzoeken. Er moet net een spotje voorbij komen, maar anders zal ik het ook niet opzoeken.”

De interesse in de EU lijkt dus niet bijzonder groot. Hoe staat het met de kennis van Nederlanders over de EU? In de Eurobarometer krijgen respondenten drie kennisvragen over de EU voorgelegd.⁴ 93% van de Nederlanders heeft ten minste één van die stellingen goed; dat is vergelijkbaar met het Europese gemiddelde van 90%. 29% van de Nederlanders heeft alle drie de vragen goed en dat ligt ruim onder het Europese gemiddelde van 36%. Veel Nederlanders weten dus – zelfs bij gesloten meerkeuzevragen – niet precies hoe het zit. Als Nederlanders hun eigen kennis beoordelen zijn ze positiever: 61% zegt te begrijpen hoe de EU werkt, 37% zegt van niet. Deze subjectieve inschatting van de eigen kennis ligt iets boven het Europese gemiddelde, maar Nederland behoort er zeker niet mee tot de top (figuur 3.1).

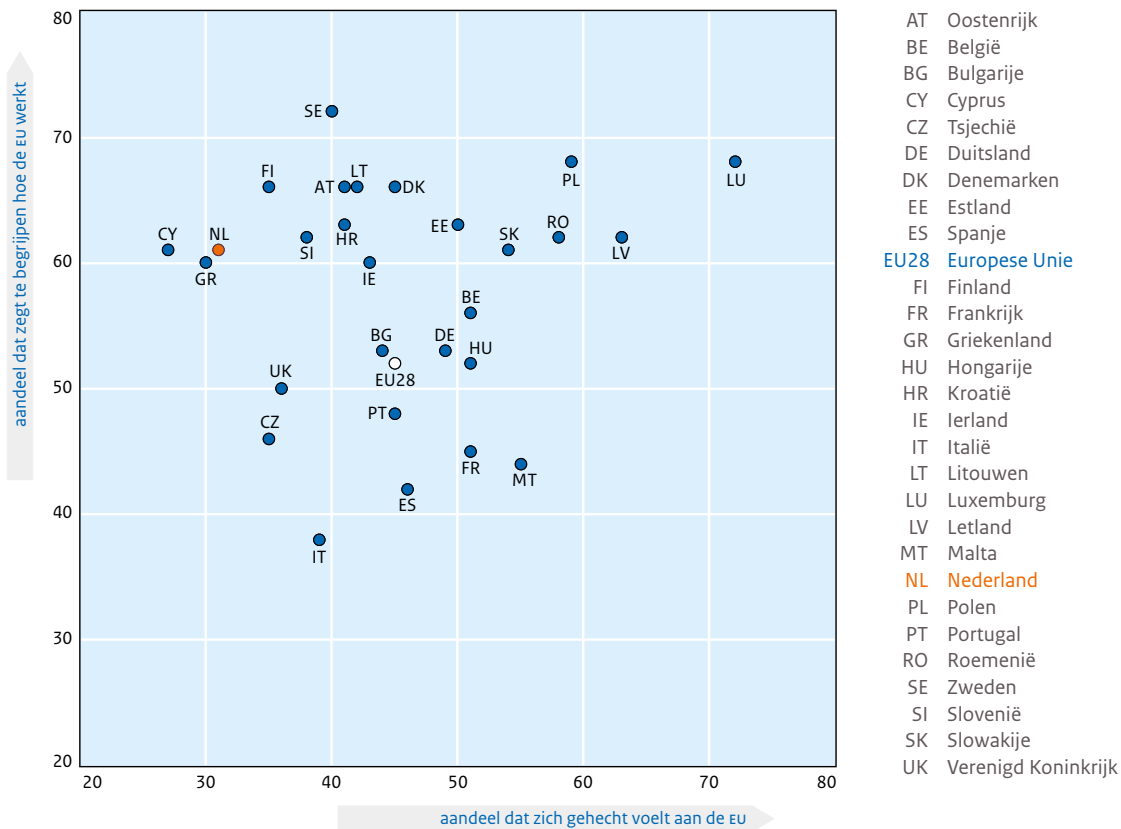
Hoe betrokken voelen Nederlanders zich bij de EU? Net als andere Europeanen voelen Nederlanders zich aanzienlijk minder gehecht aan Europa (55%) of de EU (31%) dan aan de eigen woonplaats (74%) of aan Nederland (86%). In vergelijking met het Europese gemiddelde is de gehechtheid aan de EU in Nederland erg laag. Dat kan deels komen door het woordgebruik in de vraagstelling: het woord ‘gehechtheid’ heeft wellicht een andere lading dan het Duitse ‘verbunden’ of het Engelse ‘attached’ (vgl. COB 2015[1]: 21). Maar er lijkt toch meer aan de hand dan alleen een effect van het woordgebruik in de vraagstelling, vooral omdat het verschil tussen de gehechtheid aan de EU in Nederland en de rest van de EU veel groter is dan bij de gehechtheid aan het land of ‘Europa’.⁵

4 Respondenten moeten aangeven of de stellingen goed of fout zijn. Gevraagd wordt of de EU op dit moment bestaat uit 28 lidstaten, of de leden van het Europees Parlement direct gekozen worden door inwoners van de lidstaten en of Zwitserland lid is van de EU.

5 86% zegt gehecht te zijn aan Nederland (EU-28-gemiddelde = 91, verschil is 5%-punten), 55% zegt gehecht te zijn aan Europa (EU-28-gemiddelde = 56%, verschil is 1%-punt), 74% zegt gehecht te zijn aan dorp/stad/woonplaats (EU-28-gemiddelde = 89%, verschil is 15%-punten).

Dat duidt er op dat het woord ‘Europese Unie’ in Nederland minder vaak warme gevoelens oproept dan in andere EU-landen.

Figuur 3.1 Gehechtheid aan de EU^a en begrip van hoe de EU werkt^b in 28 EU-landen, bevolking van 15+, najaar 2014 (in procenten)

- a 'In welke mate bent u gehecht aan ... de Europese Unie'. Antwoordmogelijkheden: sterk gehecht, nogal gehecht, niet erg gehecht, helemaal niet gehecht, en geen antwoord. Vermeld is het aandeel dat zich sterk of nogal gehecht voelt.
- b 'Ik begrijp hoe de Europese Unie werkt'. Antwoordmogelijkheden: helemaal mee eens, eerder mee eens, eerder mee oneens, helemaal mee oneens, en weet niet. Vermeld is het aandeel dat het met de stelling eens is.

Bron: Eurobarometer 82.4

Opvattingen over Nederland in de EU

Hoe denken Nederlanders over het lidmaatschap van de EU? Is dat een goede zaak? Of zou Nederland beter af zijn buiten de EU?

Grootste groep blijft van mening dat EU-lidmaatschap een goede zaak is

De grootste groep (42%) vindt het Nederlandse lidmaatschap van de EU een goede zaak (tabel 3.2). 26% is het met die stelling oneens. 32% kiest een neutrale positie of zegt het niet te weten. Het aandeel dat het EU-lidmaatschap een goede zaak vindt, is vanaf 2013 gemiddeld lager dan tussen 2009 en 2012.

Tabel 3.2 Opvattingen over het Nederlandse lidmaatschap van de EU^a, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014	2015/1	2015/2
'Het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak.'						
(zeer) oneens	16	18	22	23	27	26
(zeer) eens	47	46	44	42	41	42

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

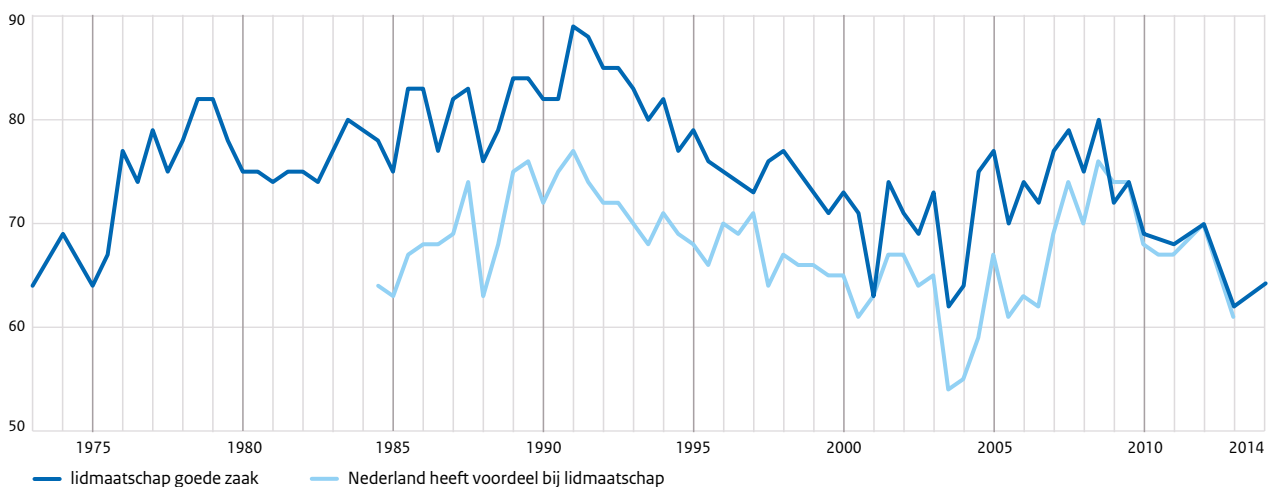
Bron: COB 2008/1-2015/2

In de Eurobarometer blijkt eveneens de grootste groep positief te zijn over het lidmaatschap. In het najaar van 2014 zegt 65% het Nederlandse lidmaatschap een goede zaak te vinden, 10% vindt het een slechte zaak en 24% is neutraal. Het aandeel dat het lidmaatschap steunt, is in COB en Eurobarometer heel verschillend. Dat komt vermoedelijk door verschillen in vraagstelling en door de aard van het onderzoek. De uitkomsten van de Eurobarometer zijn over het algemeen wat positiever over de EU dan uitkomsten van andere onderzoeken, mogelijk omdat het onderzoek alleen over de EU gaat en echte sceptici daardoor afhaken.

Bekijken we de steun voor de EU op lange termijn (figuur 3.2), dan zien we tussen 1973 en 1991 een stijging (naar 89%). Na 1991 neemt de steun af, met dieptepunten in 2001 (63% steun) en eind 2003 (62%). Vanaf 2004 stijgt het aandeel dat het lidmaatschap een goede zaak vindt (met pieken en dalen) tot 74% eind 2009. Sindsdien daalt de steun voor de EU weer, vermoedelijk als gevolg van de economische crisis.

Als we terugkijken naar tien jaar geleden, dan zien we dat het aandeel dat het lidmaatschap een goede zaak vond voorjaar 2005 relatief hoog was (77%). De 'nee-stem' werd niet uitgebracht op een dieptepunt in de

Figuur 3.2 Steun voor het Nederlandse EU-lidmaatschap^a, bevolking van 15+, in 1973-2014 (in procenten)

a Aandeel dat zegt het lidmaatschap van de EU een goede zaak te vinden (andere antwoordmogelijkheden zijn 'slechte zaak' en 'noch goed noch slecht') en het aandeel dat vindt dat Nederland alles welbeschouwd voordeel heeft bij het lidmaatschap van de Europese Unie (de andere antwoordmogelijkheid is 'geen voordeel').

Bron: Eurobarometer 0-82.4

steun voor de EU – dat blijkt althans niet uit deze cijfers. Eind 2014 de steun voor de EU aanzienlijk lager dan in 2005.

Halverwege 2013 vindt 61% dat Nederland al met al voordeel heeft van het lidmaatschap van de EU. De publieke opinie over dit voordeel ontwikkelt zich volgens hetzelfde patroon als de hierboven beschreven steun voor het lidmaatschap.

76% zegt in de Eurobarometer de monetaire unie met één gemeenschappelijke munt te steunen en dat aandeel is sinds het begin van de crisis in 2009 vrijwel onveranderd. In het COB stemt 42% in met de stelling dat het een slechte zaak is dat de gulden is vervangen door de euro. Die groep is groter dan de groep die het met de stelling oneens is (31%) of een neutrale positie inneemt (27%). De laatste kwartalen wordt men weer wat negatiever over de euro. In open antwoorden zien we dat men het gemakkelijk vindt om met de euro over de grens te kunnen betalen, maar dat velen nog steeds het idee hebben dat alles met de komst van de euro duurder geworden is.

Vooraf economische redenen voor steun EU-lidmaatschap

Als mensen in hun eigen woorden toelichten waarom ze vinden dat het lidmaatschap van de EU een goede zaak is, dan noemen ze vooral economische argumenten. Veel voorkomende beelden over de voordelen zijn dat de EU belangrijk is voor de economie, handel of export (zie ook tabel 3.2). Nederland kan het als klein land economisch niet alleen. ‘Samen sta je sterker’, vinden velen. Niet iedereen doelt dan op de economie: sommigen hebben het over stabiliteit en vrede in Europa. Dat laatste argument wordt niet veel genoemd, maar wel vaker dan de vorige keer dat we deze toelichtingsvraag stelden (zie COB 2013|3: 39).

“Een klein land zoals Nederland kan niet zo goed gedijen zonder EU. De EU heeft Nederland veel gebracht, zonder zou dit ondenkbaar zijn!”
(man, 56 jaar, lageropgeleid)

“Een verenigd Europa is noodzakelijk om: in economisch opzicht niet te worden overvleugeld door de VS, Japan en China; de vrede tussen de landen te garanderen; gezamenlijk te kunnen optreden tegen gevaren van buiten de EU (Rusland, met name).” (man, 64 jaar, hogeropgeleid)

“Het is goed dat we onze mening binnen de EU kunnen motiveren. Tevens staan we samen sterker.” (vrouw, 34 jaar, middelbaar opgeleid)

Tegenstanders wijzen op verlies van soevereiniteit en hoge kosten

Het meest genoemde argument waarom het EU-lidmaatschap een slechte zaak is, is het verlies van soevereiniteit: bij velen bestaat het beeld dat Nederland ‘niets meer te zeggen heeft in eigen land’ en ‘Brussel zich te veel met Nederland bemoeit’.

Als we met een gesloten vraag rechtstreeks vragen naar soevereiniteit, stemt 55% in met de stelling dat Nederland te veel macht heeft overgedragen aan de EU; 16% is het hiermee oneens en 29% is neutraal of weet het niet. Het idee dat Brussel zich te veel met Nederland bemoeit, wordt dus breed gedeeld – ook door mensen die het Nederlandse EU-lidmaatschap in principe steunen.⁶

6 Van de mensen die het EU-lidmaatschap een goede zaak vinden, vindt een kwart dat Nederland te veel macht heeft overgedragen aan de EU (38% is neutraal, 37% vindt van niet). Van diegenen die het EU-lidmaatschap geen goede zaak vinden, is bijna iedereen (93%) van mening dat Nederland te veel macht overdraagt.

“Wij hebben op veel delen van het staatsbestuur en de regels allang niet meer het laatste woord. De Europese moloch (Brussel) produceert steeds meer wetten die boven de onze staan, zodat wij slechts hoeven te knikken en geen invloed meer hebben. We worden overruled en ondertussen moeten we voldoen aan regels die door andere staten niet kunnen worden opgevolgd, of waarbij andere landen gewoon net doen of ze gek zijn. 3% staatschuld, geldt niet voor Frankrijk, maar wij zijn het braafste jongetje van de klas. (man, 51 jaar, hogeropgeleid, vindt dat Nederland te veel macht overdraagt aan de EU)

Tegenstanders van het lidmaatschap vinden daarnaast dat de EU ‘te veel kost’: de bijdrage van Nederland is te hoog en er gaat te veel geld naar andere landen. Nederland draait op voor het wanbeleid elders. Zowel als het gaat om het verlies van soevereiniteit als om de hoge kosten, heeft men het gevoel dat de EU oneerlijk is: men denkt dat voor ons strengere regels gelden dan voor andere landen (zoals de 3%-norm of de pensioenleeftijd), dat het geld dat naar de EU gaat ten koste gaat van de mensen hier en dat hardwerkende Nederlanders de dupe zijn van de regels uit Brussel.

“Overdreven bemoeizucht, te veel regelgeving, open emigratiebeleid geen goede zaak.” (vrouw, 52 jaar, middelbaar opgeleid)

“Nederland is te veel geld kwijt aan EU. Nederland krijgt minder subsidies ten opzichte van andere Europese landen. Nederland heeft geen toezicht op het geld dat naar andere Europese landen gaat.” (vrouw, 31 jaar, hogeropgeleid)

“Kost onevenredig veel geld. Nederland per inwoner grootste betaler. Bemoeizucht EU. Log apparaat.” (man, 55 jaar, middelbaar opgeleid)

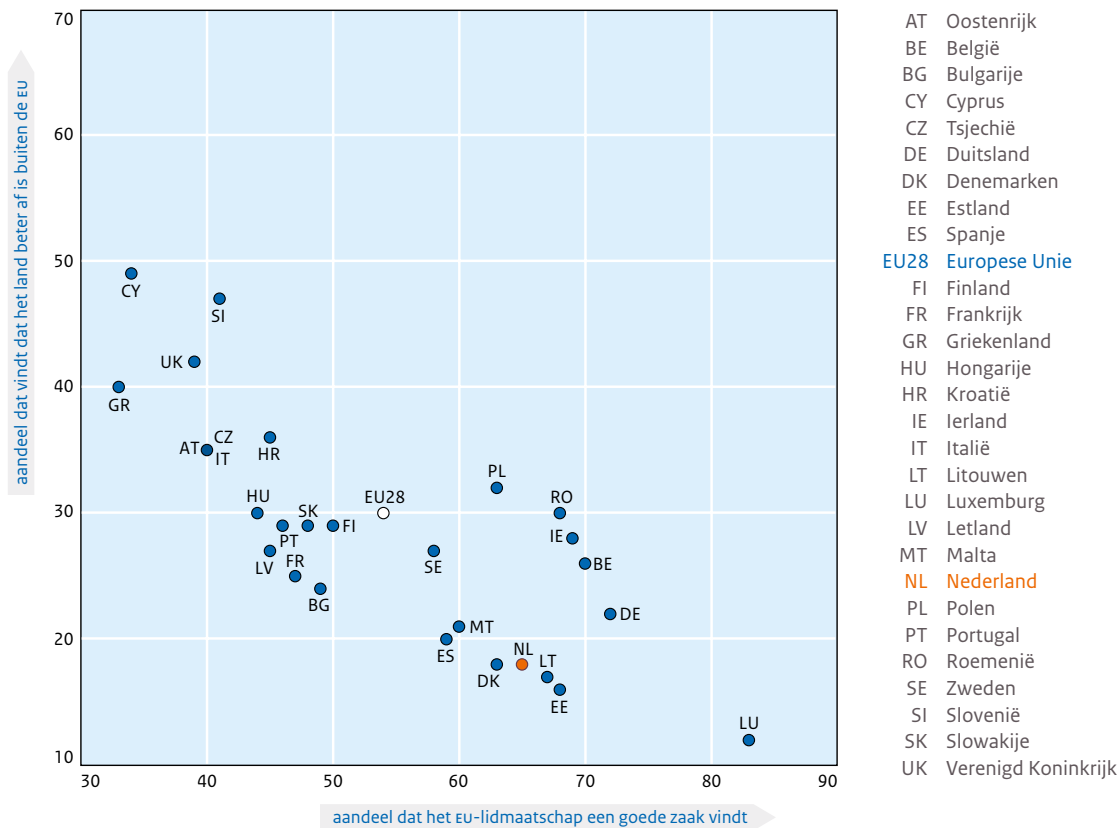
Diegenen die een neutrale positie innemen zeggen dat ze eigenlijk niet weten of het lidmaatschap een goede of slechte zaak is. Anderen zeggen dat de EU zowel voor- als nadelen heeft.

Nederland economisch slechter af buiten de EU

De grootste groep steunt het EU-lidmaatschap en het is daarom niet verwonderlijk dat slechts een minderheid van mening is dat het beter zou zijn als Nederland uit de EU zou gaan, al gaat het nog steeds om bijna een kwart (24%). 43% is het oneens met de stelling dat het beter is als Nederland uit de EU zou gaan, 33% is neutraal of weet het niet. Ook in de Eurobarometer (najaar 2014) vindt slechts 18% dat Nederland beter af zou zijn buiten de EU; 77% is het daar niet mee eens. In dit laatste onderzoek is overigens geen neutrale optie opgenomen – men moest het ‘eens’ of ‘oneens’ zijn met de stelling, of kon aangeven het niet te weten.

In vergelijking met andere EU-landen zijn Nederlanders positief over het lidmaatschap. Het aandeel dat het EU-lidmaatschap een goede zaak vindt ligt ruim boven het EU-gemiddelde, het aandeel dat denkt dat het land beter af is buiten de EU ligt daaronder (figuur 3.3). De Luxemburgers zijn het meest positief over de EU. De Cyprioten, Slovenen, Grieken en Britten zijn het negatiefst.

Figuur 3.3 Steun voor het EU-lidmaatschap in 28 EU-landen^a, bevolking van 15+, 2014 (in procenten)

a Weergegeven is het aandeel dat het lidmaatschap van de EU een goede zaak vindt (andere antwoordmogelijkheden zijn 'slechte zaak' en 'noch goed noch slecht') en het aandeel dat het eens is met de stelling 'Nederland zou de toekomst beter aankunnen buiten de Europese Unie'.

Bron: Eurobarometer 82.3 en 82.4 (najaar 2014)

Waarom vinden Nederlanders het wel of niet beter als Nederland uit de EU zou gaan? De genoemde argumenten lijken sterk op die voor het oordeel over het EU-lidmaatschap. Het meest genoemde argument om in de EU te blijven, is het economische voordeel voor Nederland als klein handelsland. Het zou slecht voor de economie en handel zijn om de EU te verlaten. Ook wijzen sommigen er op dat het goed is een Europees blok te vormen in deze tijden van internationale politieke spanning. Anderen vinden uittreden geen goed idee omdat ze denken dat dit te veel geld zal kosten.

“Dat gaat zoveel geld kosten. Belastingen zouden dan weer omhoog gaan, de gulden moet weer ingaan en ik ben van de jonge generatie en ben opgegroeid met de euro. Ik heb totaal geen zin in die omschakeling van euro naar gulden. En zoals ik al zei, het kost bakken met geld.” (vrouw, 18 jaar, lageropgeleid)

Er zijn ook mensen die best uit de EU zouden willen, maar denken dat dit niet kan: er is geen weg terug.

“We zijn er ingeluisd en nu kunnen we niet meer terug.” (man, 69 jaar, middelbaar opgeleid)

Bij voorstanders van uittreden staan twee argumenten centraal: de EU kost te veel en de EU beslist te veel. Een enkeling wil uit de EU omdat het met de huidige samenstelling en opzet van de EU nooit wat wordt. Mensen die neutraal zijn of het antwoord op de stelling schuldig blijven, zeggen dat ze de gevolgen van uittreden niet kunnen overzien of er te weinig vanaf weten.

In de Eurobarometer van eind 2014 is mensen gevraagd voor een aantal beleidsterreinen aan te geven of hun land beter of slechter af zou zijn buiten de EU.⁷ Op het gebied van gezondheidszorg of onderwijs denken de meeste Nederlanders dat het niet beter of slechter zou worden. Over immigratie zijn de meningen verdeeld: de groep die denkt dat Nederland beter af zou zijn is even groot als de groep die het tegenovergestelde denkt. Bij economische thema's denken de meeste Nederlanders wel dat Nederland slechter af zou zijn buiten de EU. Dat denkt men vooral als er gevraagd wordt naar handel, maar het geldt ook voor thema's als economie, industrie en werkgelegenheid. Ook wat betreft landbouw, energie en buitenlands beleid denkt de grootste groep dat Nederland slechter af zou zijn buiten de EU. Over één economisch thema is men minder uitgesproken: de kosten van levensonderhoud en de inflatie. Hier houden beide groepen elkaar in evenwicht.

Discussies over de EU – welke beelden leven er?

We zagen al dat er uiteenlopende beelden over de EU bestaan. Sommige van die beelden staan tegenover elkaar: 'de EU levert economisch voordeel op' versus 'de EU kost alleen maar geld'. Soms heeft hetzelfde beeld zowel een positieve als negatieve kant: omdat Nederland 'klein' is moet het wel samenwerken, maar juist het kleine Nederland sneeuwt onder in de EU en verliest zijn eigenheid. In tabel 3.3 staat een overzicht van de beelden of *frames* in de publieke opinie over de EU.

Niet alle beelden uit tabel 3.3 komen even vaak voor. In positieve zin is het beeld dominant dat de EU als klein handelsland voor Nederland economisch voordelig is en dat Nederland in de EU sterker staat dan alleen. De twee negatieve beelden die dominant zijn is dat de EU te veel kost en te veel beslist. Positieve en negatieve beelden bestaan overigens naast elkaar. Veel mensen noemen zowel voor- als nadelen van het lidmaatschap, al valt op dat vooral mensen met positieve of neutrale antwoorden dat doen. Zij zeggen bijvoorbeeld dat de EU gunstig is voor de economie, maar betreuren het dat Nederland zeggenschap opgeeft. Negatieve mensen noemen zelden spontaan voordelen. In de groepsgesprekken blijkt dat ook tegenstanders – desgevraagd – positieve kanten van de EU kunnen noemen: meestal 'vrij reizen' en 'vrij betalen'.

In de discussies in de groepsgesprekken lijken over het algemeen de negatieve beelden dominant en aansprekender. In de Amsterdamse groepen zien we dit kwartaal dat mensen elkaar niet weten te overtuigen. Een vrouw begint heel negatief, zegt naar aanleiding van positieve opmerkingen van twee mannen dat ze weinig van de EU weet – ze gaat vooral af op wat de mensen op haar werk zeggen –, maar haar grondhouding blijft negatief. In de Nijmeegse groepen is men iets minder negatief (mogelijk door het leven in een grensstreek) en wordt men wel positiever gedurende het gesprek:

7 Het gaat om onderzoek voor het Europees Parlement (Parlemeter 2014), zie www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2015/2014parlemeter/eb82_4_parlemeter_analytical_synthesis_en.pdf, pp. 75-89.

Tabel 3.3 Beelden over de EU in open antwoorden en groepsgesprekken^a

economisch perspectief	
de EU heeft economische voordelen <ul style="list-style-type: none"> • goed voor de economie • handel • export/import • welvaart 	de EU heeft economische nadelen <ul style="list-style-type: none"> • de EU kost te veel • Nederland betaalt te veel aan de EU • alles is duurder door de euro • Nederland draait op voor wanbeleid in andere landen (Griekenland)
Nederland is te klein...	
<ul style="list-style-type: none"> • Nederland is te klein om het alleen te redden • als klein handelsland moet je samenwerken 	Nederland is te klein, raakt ondergesneeuwd <ul style="list-style-type: none"> • wordt gedomineerd door grote landen • verlies van de eigen identiteit • eerst problemen in Nederland (werkloosheid, armoede, voedselbanken) oplossen voordat we samenwerken in EU
samenwerken versus verlies van soevereiniteit	
'samen sta je sterker' <ul style="list-style-type: none"> • in economisch opzicht • tegenover de vs/China • tegenover Rusland 	verlies van soevereiniteit <ul style="list-style-type: none"> • de EU bemoeit zich te veel met Nederland • EU te veel bezig met details, moet zich op hoofdlijnen richten • Nederland draagt te veel macht over • Nederland heeft niets in te brengen • Nederland volgt als een mak schaap
de EU is oneerlijk	
	<ul style="list-style-type: none"> • de regels zijn voor Nederland strenger dan voor andere landen (o.a. 3%-norm) • Nederlandse regels zijn strenger dan elders (o.a. pensioenleeftijd, bezuinigingen) • EU/euro/geld dat aan de EU wordt besteed gaat ten koste van gewone mensen • gewone Nederlanders betalen, terwijl anderen profiteren (Griekenland, arbeidsmigranten die een beroep doen op de sociale zekerheid) • Nederland braafste jongetje van de klas • EU wordt doorgedrukt terwijl bevolking tegenstemde in 2005
open grenzen	
<ul style="list-style-type: none"> • dankzij de EU vrij reizen en gemakkelijk betalen 	<ul style="list-style-type: none"> • Nederland heeft nadelen van open grenzen (immigratie, Oost-Europese arbeidskrachten, criminaliteit)
vrede en stabiliteit	
<ul style="list-style-type: none"> • de EU zorgt voor vrede en stabiliteit 	
functioneren van de EU	
	de EU is: <ul style="list-style-type: none"> • te bureaucratisch, log • geldverslindend: verhuizing naar Straatsburg • vol met zakkenvullers • niet democratisch
de EU is onvermijdelijk	
	<ul style="list-style-type: none"> • er is geen weg terug • we zijn er ingeluisd • uittreden kost te veel geld

a Deze beelden zijn ontleend aan open toelichtingen (van een selectie van respondenten) bij drie stellingen in de COB-enquête ('het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak', 'Nederland heeft te veel macht overgedragen aan de EU', 'het is beter als Nederland uit de EU gaat') en aan groepsdiscussies in Amsterdam en Nijmegen in april 2015.

Bron: COB 2015/2

[Respondenten in de Nijmeegse groep lageropgeleiden vullen vraag over 'Nexit' in en bespreken die na.]

A: [eens met stelling] "Ik dacht gelijk, hè hè, gulden terug."

Moderator: "Hoezo?"

A: "Vertrouwd, hè? Tegelijkertijd, dat zegt respondent B goed: wat kost dat? Ik zeg wel, ja, maar. Ik reageer eerst met mijn gevoel van de gulden. Maar nu denk je ook over de kosten, daar ben ik wel bang voor."

B: "Het heeft voordelen om met elkaar te praten."

C: "Ik was het er mee eens om eruit te stappen, degenen in Brussel zijn zo'n eenlingen. Het is zo niet democratisch. Iedere maand die verhuizingen naar Straatsburg, ik wil daar helemaal niet aan meedoen. Jullie verdiepen je niet eens in zo'n land. Aan de andere kant zie ik ook alle projecten. Ik zou nooit de gulden terug willen."

Moderator: "Dus dingen worden door dit gesprek genuanceerder?"

C: "Ja."

D: "Kiezen trekken doet ook pijn. Na de euro was er ook leven. Kijk, het gaat natuurlijk wat kosten. Dat is nu eenmaal. Als je ergens niet tevreden bent, ik ben bereid in te leveren en ervoor te knokken. Dat gaat nu eenmaal. De euro is niet de enige keer dat we een valuta hebben, de broer van Napoleon, dat waren eerst andere valuta, een frank is een gulden waard. Dat is een jaar of twintig jaar gelukt. Dan sneuvelt het."

E: "De nostalgie, de florijs, trots zijn op Nederland. Identiteit. Niet behorend tot een Europa. Ik heb, ik weet niet, gestemd. Gevoel, zeg ik eens. Ik ga gelijk doordenken, ik ga wikken en wegen en ik weet het gewoon niet."

Moderator: "Je vindt het te moeilijk om een uitspraak te doen?"

E: "Niet te moeilijk, er zit gewoon niks bij dat doorslaggevend is. Ik weet het niet."

Moderator: "En degene die neutraal heeft gekozen?"

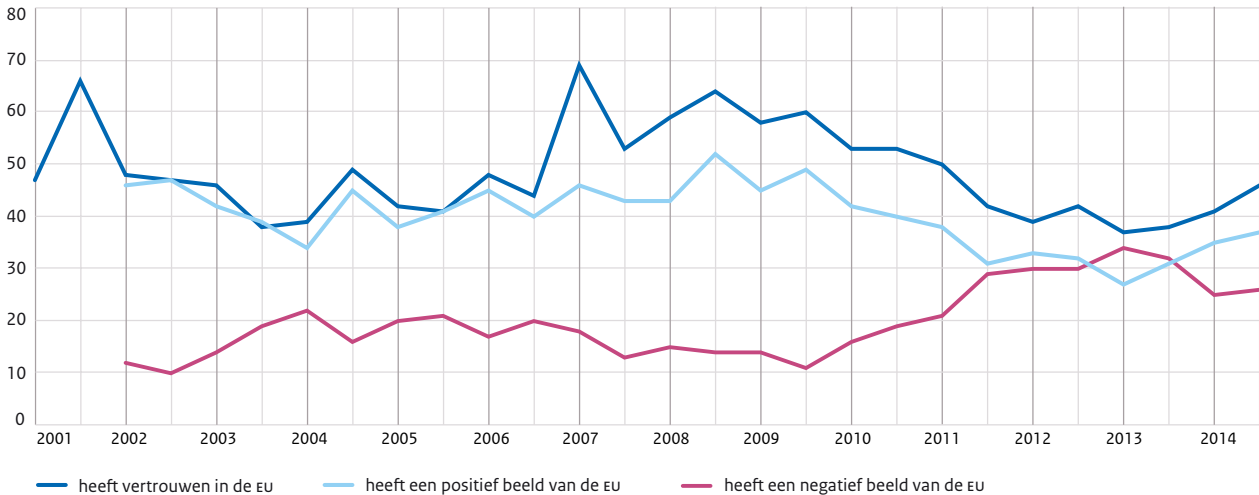
F: "Ik kan alle kanten op. Ik denk dat eruit gaan veel geld kost. Ik zou niet kunnen kiezen, ik heb er te weinig kijk in. Daarom blijf ik neutraal. Ik heb daar te weinig verdieping in, om daar echt wat over te zeggen."

Minderheid tevreden met EU en Europese politiek

Hoewel veel mensen het EU-lidmaatschap steunen en tegen uittreding zijn, zijn Nederlanders weinig positief over de EU. In het COB zien we dat een minderheid tevreden is met Europese politiek: 40% geeft een voldoende, 60% een onvoldoende. In het Eurobarometer-onderzoek van eind 2014 zegt 46% te neigen naar vertrouwen in de EU (als men moet kiezen tussen 'vertrouwen' en 'niet vertrouwen', figuur 3.4). 37% zegt een positief beeld te hebben van de EU, 26% heeft een negatief beeld. In vergelijking met de periode 2001-2009 is het imago van de EU verslechterd: het aandeel dat vertrouwen heeft en een positief beeld heeft van de EU⁸ ligt lager, het aandeel dat een negatief beeld heeft is hoger. Overigens is het imago in 2014 wel weer iets beter dan in 2013.

8 De 'vertrouwenspieken' eind 2001 en voorjaar 2007 hebben vooral te maken met de Nederlandse politiek en moeten niet worden geïnterpreteerd als hoogtepunten in de steun voor de EU. Zo was men begin 2007 niet alleen positiever over de Europese politiek, maar vooral ook over de nationale door het aantreden van het kabinet-Balkenende.

Figuur 3.4 Imago van de EU, bevolking van 15+, 2001-2014 (in procenten)

Bron: EB 55-82.3

EU in de toekomst: uitbreiding en samenwerking

Hoe zien Nederlanders de toekomst van de EU? Moet de EU worden uitgebreid met meer landen? Moet de samenwerking intensiever worden dan ze nu is, of juist minder?

Dalende steun voor verdere uitbreiding

De steun voor uitbreiding van de EU is sinds 2001 steeds verder gedaald. Was in de Eurobarometer van eind 2001 nog 58% voorstander van uitbreiding, eind 2014 vindt slechts 35% het een goed idee (59% geen goed idee, 6% weet niet). Terwijl het aantal lidstaten van de EU dus verder toenam (van 15 in 2001 naar 25 in 2004, 27 in 2007 en 28 in 2013), daalde de steun voor uitbreiding.

Ook in het COB zien we nauwelijks voorstanders van verdere uitbreiding (tabel 3.4). Sterker: bijna de helft van de Nederlanders had het beter gevonden als de EU kleiner was gebleven (48%):

Moderator: "Wat zijn de grootste nadelen van Europa?" (groepsgesprek hogeropgeleiden in Nijmegen)

A: "Te groot, te log."

B: "Er zit grote positiviteit in. Maar met te grote uitbreiding kom je niet meer uit het probleem. Als je alle perspectieven meeneemt, kan je nooit iedereen tevreden stellen. Wij zitten hier in dit gesprek ook bewust met acht mensen en niet met 36. Als je te veel meningen meeneemt, dat is ook met de EU, dan is het niet meer behapbaar. Als er zoveel aspecten zijn die invloed hebben, dan heb je er geen zicht meer op."

12% vindt het aantal lidstaten goed zoals het nu is, 18% vindt dat de EU verder moet uitbreiden. Een behoorlijk hoog aandeel van 21% zegt het antwoord op die vraag niet te weten, wat aangeeft dat het een thema is waarover niet iedereen een mening paraat heeft. In vergelijking met

2009 en 2011 is de steun voor verdere uitbreiding in 2015 gedaald en vinden meer mensen een kleinere EU beter.

Tabel 3.4 Opmvattingen over uitbreiding van de EU met nieuwe lidstaten,^a bevolking van 18+, 2009-2015 (in procenten)

	2009/1	2011/1	2015/2
'Het zou beter zijn geweest als de Europese Unie kleiner was gebleven.'	32	44	48
'Het aantal lidstaten is goed zoals het nu is.'	15	15	13
'De Europese Unie moet verder uitbreiden met kandidaat-lidstaten (als ze aan de toelatingseisen voldoen).'	27	22	18
'Ik weet het niet.'	26	20	21

a 'Als het gaat over de uitbreiding van de Europese Unie met nieuwe lidstaten, welk van de volgende standpunten ligt dan het dichtst bij uw mening?'

Bron: COB 2009/1, 2011/1 en 2015/2

Grote groep steunt 'Grexit'

Naast discussie over de vraag of de EU moet uitbreiden, is er de laatste jaren ook sprake van een *kleinere* EU. Zo heeft de Britse premier Cameron na aanhoudende druk in eigen land beloofd dat er in 2015 of 2016 in het Verenigd Koninkrijk gestemd zal worden over het EU-lidmaatschap. Nog vaker dan over deze 'Brexid' ging het de afgelopen maanden over een 'Grexit', een mogelijk vertrek van Griekenland uit de EU. Volgens sommige politici zou het goed zijn als Griekenland de EU verlaat, anderen menen juist dat er grote negatieve gevolgen zijn.

49% van de Nederlanders is het eens met de stelling dat het beter zou zijn als Griekenland uit de EU zou gaan (15% oneens, 36% neutraal of weet niet). Mensen die negatief zijn over de EU, zijn vaker voorstander van Grieks uittreden dan mensen die positief zijn.

Die samenhang tussen opvattingen over de EU en een 'Grexit' zien we ook in de groepsgesprekken. Diegenen die in beginsel positief zijn over de EU, zien niets in het vertrek van Griekenland. Diegenen die sceptisch zijn over de EU vinden het prima als Griekenland de EU verlaat. In de Amsterdamse gespreksgroepen denkt men vooral aan het welzijn van Nederland: Nederland zou beter af zijn als er geen geld meer naar Griekenland hoeft, of op zijn minst niet slechter af dan nu. In de Nijmeegse groepen denkt men zowel aan het welzijn van Nederland als aan het welzijn van de Grieken. Over de stelling 'het is beter dat Griekenland uit de EU gaat' ontspint zich de volgende discussie:

Moderator: "Wat maakt dat mensen zeggen, het is beter als Griekenland eruit zou gaan?" (Nijmegen, groep lageropgeleiden)

A: "Ik denk dat het ons veel geld kost."

B: "Ik heb een andere reden. Griekenland is hartstikke corrupt, er wordt niks met belasting gedaan. Je kan er bakken geld naar toe brengen. Onderhands handelen blijft doorgaan, ze willen niet hervormen. De mentaliteit verandert niet."

C: "Ik ben neutraal. Wij zijn in zo'n situatie ook blij dat we geholpen worden. Maar: ze moeten de duimschroeven aan. Ze moeten zich aan de regels houden."

- D: “Doet Griekenland dat zelf, of wordt ze er uitgewiebed. Portugal staat er precies zo slecht voor. Wat is dan de grens? Portugal is net zo corrupt. Zeggen we dan ook Portugal ook eruit? En wie gaat de criteria maken?”
- E: “Ik had oneens. Alle miljoenen gaan naar Griekenland, ik snap dat niet. Ik dacht gelijk, wat dan met al die miljarden. Ik zou eerst het geld terug willen.”
- F: “Ik heb neutraal gekozen. Je kan het op meerdere manieren stellen. Is het beter voor Nederland, de EU of Griekenland? Het zou beter zijn voor Nederland als Griekenland uit de EU zou gaan.”
- G: “Ik had oneens. De mensen daar. Ik denk dat het een humanitaire ramp wordt als ze eruit gaan. Voor Griekenland gaat dat op, het grootste gedeelte van de bevolking heeft ook niet ervoor gekozen om corrupt te zijn.”

Verdeeldheid over verdere samenwerking

De EU mag van Nederlanders dus liever kleiner dan groter worden, maar hoe denken ze over verdere integratie en samenwerking? Is die goed zo, zou het verder moeten gaan of is er eigenlijk nu al te veel gemeenschappelijk beleid (tabel 3.5)? De grootste groep (35%) vindt het laatste, maar er is enige verdeeldheid. 17% vindt het goed zoals het nu is en 26% vindt dat de samenwerking nog verder zou moeten gaan. Wederom zegt een groot aandeel (22%) het antwoord niet te weten. In vergelijking met eerdere jaren zijn meer mensen van mening dat er nu al te veel gemeenschappelijk beleid is.

Zowel in de open antwoorden als in de groepsgesprekken zeggen mensen (spontaan) dat ze vinden dat er in de EU meer eenheid en meer gemeenschappelijke regels zouden moeten zijn. Dat lijkt haaks te staan om de bevinding dat slechts een minderheid verdere samenwerking steunt en dat een grote groep vindt dat Nederland te veel zeggenschap overdraagt aan de EU. Zo zegt een vrouw (44 jaar, hogeropgeleid) dat Nederland uit de EU moet stappen ‘omdat beleid in de landen te verschillend is. Een EU moet ook betekenen: één beleid, recht en regels’.

Hoe zijn de roep om eenheid én om meer soevereiniteit van Nederland met elkaar te rijmen? Het lijkt erop dat de roep om eenheid vooral voortkomt uit het beeld dat Nederland er altijd slecht vanaf komt. Eerder bespraken we al dat mensen het idee hebben dan de begrotingsnorm van 3% wel voor Nederland geldt maar niet voor andere landen. Ook heeft men het idee dat Nederland strenger is over de pensioenleeftijd dan andere landen (‘Griekenland’) of dat de zorg hier duurder is dan elders. Als men meer eenheid wil, dan heeft men het vooral over zaken die in Nederland slechter geregeld zijn dan elders:

“Vreemd om te beseffen dat wij in een verenigd Europa torenhoog in onze kosten voor de ziektekostenverzekering zitten, terwijl dit in onze buurlanden veel beter en tegen een veel lagere vergoeding prima geregeld is. Een verenigd Europa, ga dan ook eens wat doen aan de harmonisatie van onze regelgeving en kostenverdeling” (vrouw, 47 jaar, middelbaar opgeleid)

Tabel 3.5 **Opvattingen over samenwerking in de EU,^a bevolking van 18+, 2009-2015 (in procenten)**

	2009/1	2009/2	2011/1	2015/2
'Er is nu al te veel gemeenschappelijk beleid.'	23	25	27	35
'De samenwerking is goed zoals ze nu is.'	17	23	16	18
'De samenwerking zou nog verder moeten gaan.'	33	27	34	26
'Ik weet het niet.'	27	25	23	22

a 'Als we het hebben over de samenwerking tussen de huidige lidstaten van de Europese Unie, welk van de volgende standpunten ligt dan het dichtst bij uw mening?'

Bron: COB 2009/1, 2009/2, 2011/1 en 2015/2

Kader 3.1 **Agenda voor het Nederlandse voorzitterschap**

In de groepsgesprekken is gevraagd of men weet wie voorzitter van de EU is. Slechts een enkeling weet dat het voorzitterschap rouleert tussen landen en dat Nederland binnenkort aan de beurt is. Wat precies de rol van de voorzitter is, weten de deelnemers niet. Sommigen denken dat het voorzittende land onderwerpen kan agenderen, anderen denken dat de voorzitter meer gaat over het proces dan over de inhoud.

Stel dat Nederland onderwerpen kan agenderen, wat moet dan volgens de gespreksdeelnemers op die agenda komen? In ieder geval de problemen met (boot)vluchtelingen en immigratie en de relatie met Griekenland. Ook vindt men het belangrijk dat de regels die voor Nederland gelden, ook voor andere EU-landen gelden (o.a. 3%-norm, belastingen) en dat Nederland als voorzitter het Nederlandse belang voorop moet stellen. En men wil de maandelijkse verhuizing van het Europees Parlement van Brussel naar Straatsburg op de agenda. Andere genoemde onderwerpen zijn de islamisering van de EU, bureaucratie, energie en milieu, macht van banken en de arbeidsmarkt.

"Het zou handig zijn als ook alle regels van alle landen voor alle landen gelden. Neem nou maar de tolheffing. Het is geen eenheid. We zijn Europa, we zijn een werelddeel. Maar we zijn geen één. Als Nederland moeten we de hoogste bijdrage leveren. Er wordt met twee maten gemeten." (Nijmegen, groep lageropgeleiden)

Verschillen in opvattingen over de EU

Niet iedereen denkt hetzelfde over de EU, zo zagen we. Maar hangen die verschillen in opvattingen samen met iemands sociale positie (geslacht, leeftijd, opleiding), mediagebruik of partijvoorkeur? In tabel 3.6 en 3.7 staat voor een aantal van de besproken opvattingen over de EU aangegeven hoe verschillende groepen er over denken.

Vrouwen zijn iets negatiever over de EU dan mannen. Ze vinden het lidmaatschap minder vaak een goede zaak en de euro vaker een slechte. Wat niet in de tabel te zien is, is dat vrouwen ook vaker neutrale posities innemen of het antwoord niet weten. Mannen vullen vaker een mening in. Jongeren (18-34 jaar) zijn positiever over de EU dan ouderen; alleen bij

Tabel 3.6 Instemming met stellingen over de EU naar achtergrondkenmerken,^a bevolking van 18+, 2015/2 (in procenten)

	lidmaatschap goede zaak	euro slechte zaak	te veel macht naar EU	NL beter af buiten EU	Griekenland beter af buiten EU
allen	42	42	55	24	49
man	47	37	56	24	51
vrouw	38	48	55	24	48
18-34 jaar	52	35	38	19	49
35-54 jaar	39	46	57	26	50
55-plussers	39	44	66	25	48
lageropgeleid	24	58	74	32	55
middelbaar opgeleid	36	48	58	26	53
hogeropgeleid	66	22	35	13	40
beneden modaal gezinsinkomen	27	55	62	31	55
ongeveer modaal	39	48	60	28	51
boven modaal	60	25	45	15	42

a In blauw weergegeven cijfers geven aan dat de betreffende groep significant (bij $p > 0,05$) afwijkt van de andere groep(en).

Bron COB 2015/2

de stelling over het uittreden van Griekenland is er geen verschil tussen de leeftijdsgroepen.⁹

Zoals we keer op keer zien in onderzoek naar opvattingen over de EU, is er een groot verschil tussen de opvattingen van lager- en hogeropgeleiden. Middelbaar opgeleiden nemen een tussenpositie in. De kloof tussen de opleidingsniveaus is groot en doet zich op bijna alle onderzochte indicatoren voor. Alleen bij de vraag naar uitbreiding van de EU (niet in tabel) is het verschil klein. Zowel de meerderheid van de hoger- als van de lageropgeleiden is van mening dat de EU beter kleiner had kunnen zijn. De inkomensverschillen zijn vergelijkbaar met die naar opleiding.

Kijken we naar stemgedrag, dan zien we grote verschillen in opvattingen tussen aanhangers van de PvdE enerzijds, en kiezers van D66, GroenLinks, PvdA (en VVD) anderzijds. Vooral PvdE'ers zijn zeer uitgesproken eurosceptisch. Slechts 9% van hen vindt het lidmaatschap een goede zaak, 82% vindt de euro een slechte zaak, 91% vindt dat Nederland te veel macht overdraagt aan de EU en 81% denkt dat Griekenland beter af is buiten de EU. Alleen bij de vraag naar de 'Nexit' antwoorden PvdE'ers iets minder massaal: dan zegt 'slechts' 57% dat Nederland beter af zou zijn buiten de EU. Dat is gezien hun antwoorden op de andere vragen relatief laag, maar het aandeel ligt nog altijd hoger dan bij de aanhangers van andere partijen. Ook SP'ers zijn negatiever over de EU dan gemiddeld, maar aanzienlijk minder negatief dan PvdE'ers.

De verschillen in mediagebruik zijn kleiner dan die naar stemgedrag. Lezers van NRC, Trouw en de Volkskrant zijn positiever over de EU dan lezers van de Telegraaf.

9 Dat jongeren positiever zijn dan ouderen kan komen doordat ze de EU meer als een gegeven beschouwen. Denk aan het citaat hierboven van de 18-jarige die nooit betaald heeft met de gulden. Die verklaring lijkt niet op te gaan: gecontroleerd voor opleiding verdwijnt het verschil tussen jong en oud. Dat jongeren positiever zijn dan ouderen komt dus vooral doordat ze over het algemeen hoger zijn opgeleid.

Tabel 3.7 Instemming met stellingen over de EU naar stemgedrag en mediagebruik,^a bevolking van 18+, 2015/2 (in procenten)

	lidmaatschap goede zaak	euro slechte zaak	te veel macht naar EU	NL beter af buiten EU	Griekenland beter af buiten EU
allen	42	42	55	24	49
wil CDA gaan stemmen	56	24	51	13	39
PvdA	65	19	35	6	20
SP	32	50	67	30	50
VVD	64	18	46	12	54
PVV	9	82	91	57	81
D66/GL	74	20	27	4	28
niet-stemmers	22	61	60	40	60
leest de Telegraaf	31	59	74	33	63
AD	38	50	64	30	60
NRC (next), Trouw, vk	76	19	29	11	33
kijkt naar NOS Journaal	45	39	55	22	49
RTL Nieuws	41	44	58	25	53
Hart van Nederland	26	61	75	35	60
Nieuwsuur	50	35	52	22	46

a Blauwe cijfers geven aan dat de betreffende groep significant (bij $p > 0,05$) afwijkt van de andere groep(en).

Bron COB 2015/2

Groeiende opleidingskloof

Vooraf het opleidingsverschil is groot. In COB 2014|3: 18 zagen we dat die opleidingskloof de laatste jaren is gegroeid en die groei zet ook in 2015 door. In figuur 3.5 zien we de 'nettoscore' van de vraag of het Nederlandse EU-lidmaatschap een goede zaak is, dat wil zeggen: het aandeel voorstanders vermindert met het aandeel tegenstanders.

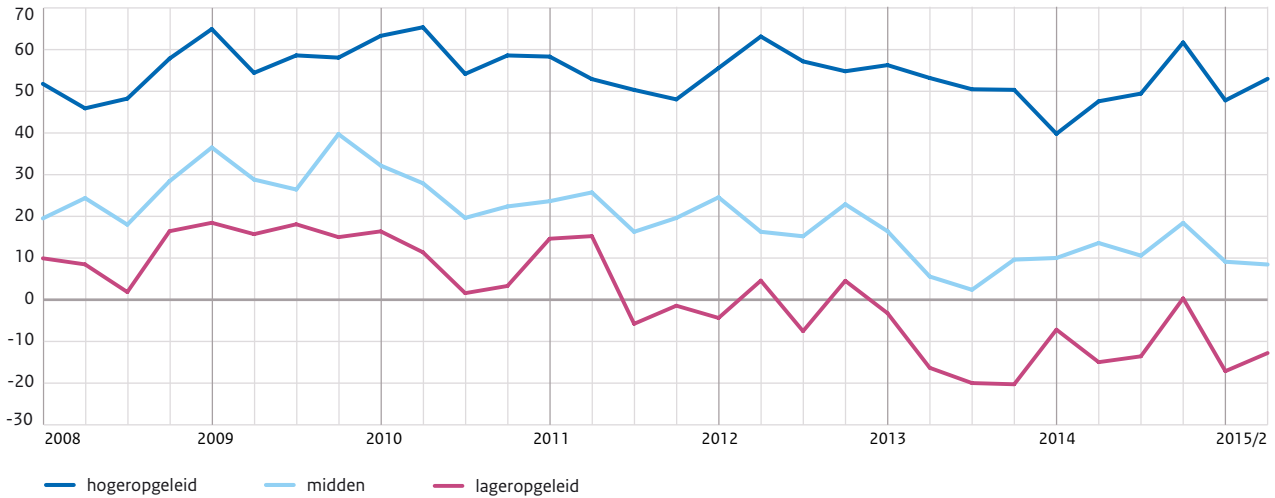
De nettosteun onder hogeropgeleiden komt boven de 0 uit, wat betekent dat het aandeel voorstanders groter is dan het aandeel tegenstanders. Onder middelbaar opgeleiden is de steun ook positief, maar een stuk lager. Tussen 2008 en 2011/2 kwam de nettosteun van lageropgeleiden ook nog net boven het nulpunt uit, maar sinds die tijd duikt de steun voor de EU herhaaldelijk in de min. Ook in het tweede kwartaal van 2015 is dat het geval (-13%) en is de groep tegenstanders (36%) onder lageropgeleiden groter dan de groep voorstanders (24%).

Als we een trendlijn trekken door de nettosteun van lageropgeleiden in de periode 2008-2015 dan is die lijn sterk dalend. De trendlijn van middelbaar opgeleiden daalt ook, maar minder. Onder hogeropgeleiden daalt de trendlijn ook heel licht, maar de steun is in 2015 niet significant lager dan in 2008. Omdat lageropgeleiden flink negatiever worden en hogeropgeleiden nauwelijks, wordt de kloof tussen beide groepen geleidelijk groter. In het tweede kwartaal van 2015 is het verschil tussen beide groepen 66%. Begin 2008 was het verschil nog 42%. Het verschil was het grootst in 2013/2-2013/4 en lag toen rond de 70%.¹⁰

Ook in langlopend onderzoek is er bewijs voor de groeiende opleidingskloof. Zo zien we in het Nationaal Kiezersonderzoek tussen 1998 en 2012

¹⁰ Bij de andere COB-indicatoren is de groeiende opleidingskloof minder duidelijk. Bij de vraag naar tevredenheid met de Europese politiek wordt de kloof wel groter, maar via een ander patroon – vermoedelijk omdat het antwoord op deze vraag ook beïnvloed wordt door opvattingen over de nationale politiek. Voor de andere indicatoren geldt dat ze veel minder frequent in het COB zijn opgenomen waardoor we de trend minder goed in kaart kunnen brengen. Als het gaat om de keuzevragen over uitbreiden en samenwerken geldt dat de opleidingsverschillen in het tweede kwartaal van 2015 niet evident groter zijn dan in 2011.

Figuur 3.5 Nettosteun^a voor het eu-lidmaatschap naar opleidingsniveau, bevolking van 18+, 2008-2015/2 (in procenten)

a Vermeld is het saldo van % (zeer) eens - % (zeer) oneens met de stelling 'het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak'.

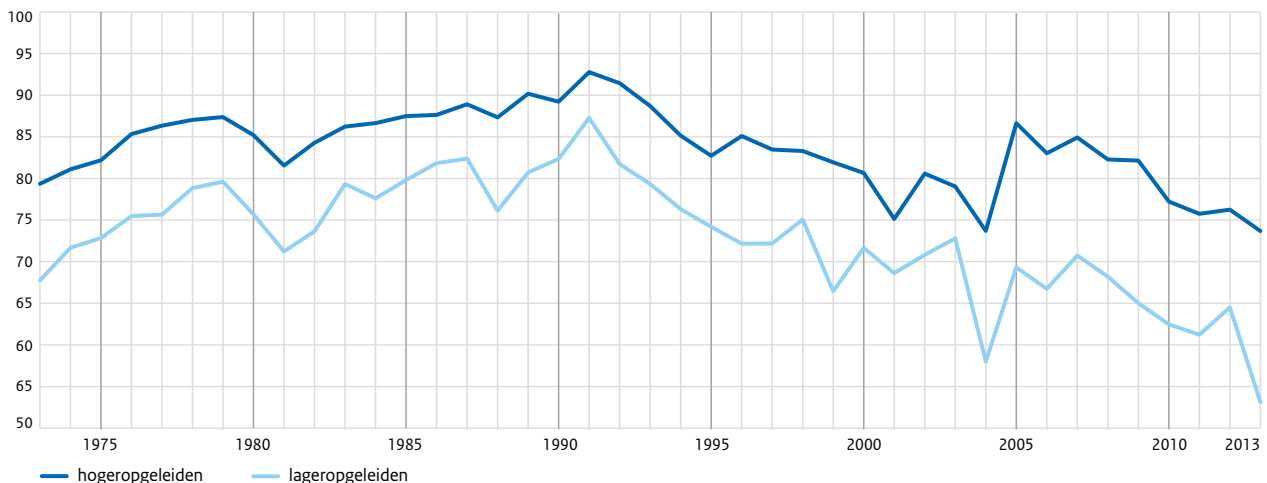
Bron: COB 2008/1-2015/2

een groeiend verschil,¹¹ net als in gegevens van de Eurobarometer tussen 1973 en 2013. In figuur 3.6 zien we hoe de 50% laagst opgeleiden en de 50% hoogst opgeleiden over de EU denken. In alle jaren zijn hogeropgeleiden meer voor het EU-lidmaatschap dan lageropgeleiden, variërend van 5 tot 21 procentpunten, gemiddeld 11%. Over de hele periode is de tendens dat het verschil groter wordt (de correlatie tussen jaar en het verschil bedraagt 0,58***). Lageropgeleiden zijn veranderlijker dan hogeropgeleiden. De verschillen zijn het kleinst in jaren dat de stemming meer pro-Europees is en het grootst als de stemming minder pro-Europees is, zoals in het najaar van 2013. Op dat tijdstip is het verschil met 21% - tot nu toe – het grootst.¹²

11 Paul Dekker en Josje den Ridder, *Polariseert Nederland? Ontwikkelingen in politiek-culturele tegenstellingen*, in: Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.), *Gescheiden Werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*, Den Haag: scp/WRR, 2014: 115.

12 In het najaar van 2014 is de stemming over de EU iets minder negatief, dus vermoedelijk wordt het verschil dan ook iets kleiner – maar de onderliggende data zijn nog niet beschikbaar dus we kunnen die bewering niet onderzoeken.

Figuur 3.6 Het eu-lidmaatschap is een goede zaak, naar opleidingsniveau, bevolking van 15+, 1973-2013 (in procenten)

Bron: Eurobarometerdata (Gesis-combinatiebestand 1970-2002 en voorjaarsmetingen EB's 59-77, meting 79)

3.5 EU blijft onvermijdelijk

In eerdere kwartaalberichten (o.a. COB 2011|1 en COB 2013|3) trokken we de conclusie dat veel Nederlanders de EU zien als iets onvermijdelijks. Die conclusie dringt zich ook nu weer op. Het aandeel voorstanders is groter dan het aandeel tegenstanders, maar slechts een klein deel van de voorstanders is te typeren als overtuigd aanhanger van Europese samenwerking in deze vorm. De meeste voorstanders wijzen op de economische noodzaak van de EU als ze hun steun motiveren; velen zien naast voordelen ook nadelen. Vooral het verlies van soevereiniteit vinden velen problematisch. Ondanks de 'steun' is de interesse voor de EU niet groot. De betrokkenheid of de 'gehechtheid' aan de EU is in vergelijkend perspectief zelfs erg laag.

Wat de toekomst van de EU betreft, is één ding duidelijk: het aantal lidstaten van de EU moet volgens Nederlanders niet verder toenemen. Een grote groep denkt dat de EU beter af was geweest met minder lidstaten. Nederland zou niet beter af zijn buiten de EU, denkt men. Dat zou vooral economisch nadelig zijn. Over de intensivering van samenwerking is men verdeeld. Er is een groep die vindt dat er nu al te veel gemeenschappelijk beleid is, en een groep die vindt dat samenwerking verder zou moeten gaan. Als er samengewerkt wordt, dan moet dat wel op een eerlijke manier. Het beeld bestaat dat Nederland vooral de dupe is van Europese samenwerking: regels lijken hier altijd strenger dan elders – ook omdat Nederland zich vaak opstelt als 'het braafste jongetje van de klas'.

Dat Nederland als klein handelsland moet samenwerken met andere landen, daarover zijn de meeste Nederlanders het wel eens. Maar hoe deze Europese samenwerking er precies uit moet zien en of de samenwerking in de EU nu goed functioneert – dat weet men niet zo zeker.

Bijlagetabel maatschappelijke prioriteiten

Maatschappelijke prioriteiten, bevolking van 18+, 2012/4 en 2015/2 (rangorde)^a

doeleinden	2012	2015
dat er minder oorlog en terrorisme in de wereld is	7	1
dat de mensen in Nederland verdraagzamer zijn en zich socialer gedragen	1	2
dat de oudedagsvoorzieningen van mensen in Nederland in de toekomst goed geregeld blijven	2	3
dat de gezondheidszorg in Nederland verbetert	4	4
dat de werkloosheid in Nederland vermindert	5	5
dat er in de toekomst op de wereld minder spanningen tussen religies zullen zijn	19	6
dat er in de toekomst minder hongersnood op de wereld is	10	7
dat er meer wordt gedaan aan de bestrijding van criminaliteit in Nederland	9	8
dat er minder armoede in Nederland komt	11	9
dat in de toekomst de mensenrechten wereldwijd minder worden geschonden	15	10
dat kinderen met problemen eerder en beter worden geholpen	12	11
dat de overheidsfinanciën in Nederland in de toekomst beter op orde zullen zijn	6	12
dat olie en gas worden vervangen door andere energiebronnen	20	13
dat de betrouwbaarheid van de Nederlandse overheid toeneemt	21	14
dat de economie in Nederland groeit	3	15
dat de levering van water, gas en elektriciteit in Nederland in de toekomst even betrouwbaar blijft als nu	23	16
dat we in de toekomst in Nederland meer inkomenszekerheid hebben	8	17
dat in de toekomst de kwaliteit van het onderwijs in Nederland hoger zal zijn	18	18
dat wetten en regels beter worden nageleefd in Nederland	14	19
dat er in de toekomst minder mensen op de wereld lijden aan besmettelijke ziektes	24	20
dat de koopkracht in Nederland verbetert	16	21
dat de vervuiling van zeeën, rivieren en meren op de wereld in de toekomst afneemt	13	22
dat er in de toekomst zuiniger wordt omgaan met de olie- en gasvoorraden op de wereld	17	23
dat er in de toekomst minder kinderarbeid op de wereld is	22	24
dat de wereld in de toekomst geen last zal hebben van het broeikas-effect	29	25
dat Nederland in de toekomst voor de levering van energie minder afhankelijk wordt van andere landen	32	26
dat er in Nederland minder discriminatie naar ras, sekse, religie en geaardheid is	28	27
dat er in de toekomst voldoende, betaalbare en passende woningen in Nederland zijn	26	28
dat er in de toekomst meer democratieën op de wereld zullen zijn en minder dictaturen	35	29
dat er in de toekomst meer mensen op de wereld kunnen lezen en schrijven en minimaal basisonderwijs krijgen	33	30
dat de arbeidsparticipatie in Nederland wordt bevorderd	25	31
dat de Nederlandse overheid kleiner en slagvaardiger wordt	31	32
dat er in de toekomst meer schoon drinkwater in ontwikkelingslanden zal zijn	27	33
dat het gat in de ozonlaag in de toekomst kleiner wordt	38	34
dat door minder ontbossing (zeldzame) planten en dieren op de wereld in de toekomst blijven voortbestaan	34	35
dat de luchtvervuiling in Nederland vermindert	36	36
dat de welvaart in ontwikkelingslanden toeneemt	47	37
dat Nederland in de toekomst blijft meetellen in de wetenschap en techniek	30	38

Bijlagetabel maatschappelijke prioriteiten

doeleinden	2012	2015
dat de voedselveiligheid in Nederland verbeterd wordt	49	39
dat de belastingen in Nederland worden verlaagd	37	40
dat vrouwen en mannen in Nederland gelijke kansen hebben werk te vinden en promotie te maken	40	41
dat de kans op een ramp in Nederland kleiner wordt dan nu het geval is	42	42
dat de integratie van minderheden in Nederland verbetert	45	43
dat Nederlanders gezonder gaan leven	41	44
dat Nederlandse bedrijven in de toekomst beter kunnen concurreren met bedrijven uit het buitenland	39	45
dat de verkeersveiligheid in Nederland toeneemt	44	46
dat natuurlijke planten en dieren op de wereld in de toekomst niet worden aangetast of verdrongen door genetische veranderingen	51	47
dat het gemakkelijker wordt om werk en kinderen te combineren	50	48
dat vervuilde bodems in Nederland worden schoongemaakt	43	49
dat asielaanvragen in de toekomst beter worden afgehandeld	48	50
dat er in de toekomst meer natuur in Nederland zal zijn	46	51
dat bewoners in mijn buurt minder langs elkaar heen leven	54	52
dat er in Nederland iets wordt gedaan aan de vervuiling van de bodem door overbemesting	55	53
dat het openbaar vervoer in Nederland verbetert	53	54
dat de kwaliteit van het Nederlandse leger op peil blijft	62	55
dat de leefbaarheid in mijn buurt verbetert	52	56
dat er in Nederland minder files komen en de bereikbaarheid verbetert	57	57
dat de staatsinrichting in Nederland wordt herzien	56	58
dat dieren in Nederland een beter bestaan krijgen	58	59
dat Nederland in de toekomst mooier zal zijn ingericht	59	60
dat sport in Nederland meer wordt gestimuleerd	61	61
dat er in Nederland meer vrijwilligerswerk wordt gedaan	60	62
dat er in Nederland een rijk en gevarieerd aanbod aan kunst en cultuur blijft bestaan	63	63
dat ik minder last heb van lawaai in mijn buurt	64	64

- a Uit een lijst van 64 sociale, economische en mondiale doeleinden krijgen respondenten een random selectie van tien met de vraag 'Welke van de volgende maatschappelijke vraagstukken is volgens u het allerbelangrijkste probleem dat moet worden opgelost?' Die vraag wordt herhaald totdat de respondent alle tien doeleinden heeft geordend. Uit de rangordeningen van alle respondenten samen wordt vervolgens de totale prioriteitenlijst samengesteld. De doeleinden zijn gepresenteerd in de prioriteitsvolgorde van dit kwartaal van belangrijkste (1) naar onbelangrijkste (64).

Bron: Veldkampladder 2012, 2015

Verantwoording

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die ‘negatief’ opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativisering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en in studies. De volgende achtergrondstudie en twee verdiepingstudies zijn verschenen en beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Paul Dekker (red.). *Met en wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2011.

Onderzoek in het tweede kwartaal van 2015

Voor dit kwartaal is een reguliere COB-enquête gehouden, is er aanvullend enquête-onderzoek gedaan en zijn focusgroepgesprekken gevoerd. Het reguliere enquête-onderzoek is uitgevoerd door MarketResponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand ‘De Onderzoek Groep’. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald. Het onderzoek is *mixed mode* uitgevoerd, zowel bij benaderingswijze als bij het onderzoek zelf. Mensen zijn benaderd via een getrapte route (met voorfase waarbij respondenten telefonisch geselecteerd en uitgenodigd zijn en kunnen kiezen tussen schriftelijk of online invullen van de vragenlijst) en direct (zonder voorfase benadert per e-mail voor online onderzoek). Voor de getrapte route zijn in totaal 1.401 respondenten telefonisch geselecteerd, van wie 865 hebben deelgenomen aan het onderzoek: 758 via internet en 117 schriftelijk. In totaal zijn 1.145 personen direct per e-mail benaderd. Dit resulteert in 223 ingevulde – online – vragenlijsten. In totaal hebben 1.098 respondenten tussen 30 maart en 13 mei 2015 de vragenlijst volledig ingevuld (981 via internet, 117 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was 23 minuten. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,6 tot 2,0 en de wegefficiëntie is 90,4%, resulterend in een effectieve steekproef van 992. Zie verder de onderzoeksverantwoording, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties.

Dit kwartaal heeft Veldkamp in het panel TNS NIPObase aanvullend enquête-onderzoek gedaan naar de maatschappelijke prioriteiten van de Nederlandse bevolking. Daarbij is een aanpak herhaald die een voorganger van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het Natuur en Milieuplanbureau (NMP), in samenwerking met Veldkamp ontwikkelde. Zie de toelichting onder de bijlagetabel en het onderstaande rapport van Dieter Verheeu.

Het focusgroeponderzoek is uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Ruigrok|Netpanel en Veldkamp. Beide bureaus deden een gesprek met een groep lageropgeleiden en een groep hogeropgeleiden. Ruigrok|Netpanel deed dat in Amsterdam op 21 april, Veldkamp op 23 april in Nijmegen. De gesprekken bestonden uit een algemene ronde over hoe het gaat met Nederland, het bespreken van een stelling over democratie en een uitgebreidere discussie over de Europese Unie en het Nederlandse EU-lidmaatschap. De gesprekken duurden ongeveer twee uur. Wat in het voorliggende rapport is vermeld over de focusgroepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

Rapporten, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Judith ter Berg en Rick Nijkamp, *COB-focusgroepen tweede kwartaal 2015: Nijmegen*. Amsterdam: Veldkamp, mei 2015 (projectnummer 5993).
- Evelien Besseling en Marit Klooster, *COB-focusgroepen tweede kwartaal 2015: Amsterdam*. Amsterdam: Ruigrok|Netpanel, mei 2015.
- Co van Rooijen, Bart-Jan van Rossum en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2015, 2e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, mei 2015 (projectnummer 20166).
- Dieter Verheij, *Prioritering maatschappelijke vraagstukken - Veldwerkverantwoording*, Amsterdam: Veldkamp, april 2015 (projectnummer 6349)

Onderwerpen in voorgaande kwartaalberichten

- 2008|1: mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, machteloosheid en Europa;
- 2008|2: levensinstellingen, informatie voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: groepen werkenden, economische en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: basismotivaties, overheidsuitgaven, de crisis en publieke omgangsvormen;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede;
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving;
- 2010|1: maatschappelijke tegenstellingen en de relaties tussen jong en oud;
- 2010|2: bezuinigingen en vertrouwen in informatie over klimaat en vaccinatie;
- 2010|3: gevoelens van onveiligheid en internationalisering;
- 2010|4: grip op het leven en de publieke gevolgen van gejaagdheid;
- 2011|1: eurocrisis en vergelijking Denemarken – Nederland;
- 2011|2: Nederland in het buitenland, buitenlands beleid en burgertypen;
- 2011|3: eigen verantwoordelijkheid en groepen mediagebruikers;
- 2011|4: de inrichting van Nederland en sterke punten van Nederland;
- 2012|1: ontwikkelingen in de publieke opinie tussen 2008-2011;
- 2012|2: economische crisis en toekomst, Europa en opleidingsniveaus;
- 2012|3: houdbaarheid van de medische zorg en AOW en wensen voor de formatie;
- 2012|4: vrijwilligerswerk, maatschappelijke tegenstellingen, buitenland, niet-stemmers;
- 2013|1: protestgeneigdheid en vertrouwen in informatiebronnen;
- 2013|2: crisisperspectieven en -ervaringen en HEXACO-persoonlijkheidsdimensies;
- 2013|3: persoonlijke toekomstzorgen, inkomensongelijkheid en Europa;
- 2013|4: opvattingen over Oost-Europese arbeidsmigranten en lokale politiek;
- 2014|1: stemming over Europa en de Haagse politiek;
- 2014|2: (fysieke) risico's en verantwoordelijkheden;
- 2014|3: visies op Nederland en de toekomst en essay 'Van stemming naar bestemming';
- 2014|4: decentralisaties in het sociale domein en vrijheid van meningsuiting; en
- 2015|1: internationale politieke situatie, lokale tevredenheid en burgertypen.

© Sociaal en Cultureel Planbureau,
Den Haag 2015

ISBN 978 90 377 0751 9
ISSN 1876 8598

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag

telefoon 070 340 70 00

info@scp.nl
www.scp.nl

Vormgeving:
bureau StijlZorg, Utrecht